

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

891.71

4-63

ՄԵՐ ԷԺԱՆԱԳԻՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆԸ

Գ. Ե. ԿՈՉԼՈՎ

ՔԱՐԸ ԵՐԳՈՒՄ Է

391-71

4-63

1904
Ա.-ՊԵՏԵՐԲՈՒՐԳ

891-21

1-
25 SEP 2006

4-63

ՄԵՐ ԷԺԱՆԱԳԻՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆԸ

Հրատ. տիկ. Զարեի

199 NOV 2010

ՔԱՐԸ ԵՐԳՈՒՄ Է

ԿՈՎԿԱՍԵԱՆ ԼԵԳԵՆԴԱ

ՓՈՒՆԴԻ. Յ. ԴՈՒՐԵՐԵԱՆ

Ս.-ՊԵՏԵՐՐՈՒՐԳ

«ՊՈՒՇԿԻՆԵԱՆ ՏՊԱՐԱՆ»

1904

ЛАНКОНСКОЕ КОПИЕ
ЛЕНИНГРАД. А. П. КОПИЕ

22.05.2013

11810

Дозвол. Ценз. С.-Петербургъ, 10 Января 1904 г.

„Пушкинская Скоропечатня“, Лештуковъ, 4.

ՔԱՐԸ ԵՐԳՈՒՄ Է

(Կովկասեան լեզննդա)

զմտ ու արձակ փռուած էր Տէու-
լեան թագաւորութիւնը բարձր
սարերի ու նեղլիկ ձորերի մէջ:

Սյնտեղ չկային փարթամ
պալատներ՝ հայելի լուսամուտ-
ների, մարմար յատակներով ու

քանդակներով, ոչ էլ մետաքս ու թաւիչ կար
ժողովրդի հագին:

Անտաշ լեռ քարերից էին սարքուած նրանց
խրճիթները, տանիքները տափակ էին և շատ
անդամ բուսած կանաչով ծածկուած: Սյն
տեղ ազամարդիկ ու կանայք հասարակ ու

կոպիտ շոր էին հագնում, հասարակ փայտի նստարանների վրայ էին նստում ու քնում. իսկ թէ լուսամուտների շրջանակներում ապակի կարելի է դնել՝ այդ մասին ոչինչ էին լսել այն տեղ նոյնիսկ ամենահարուստները: Միմիայն մայրաքաղաքում, թագաւորական պալատի մէջ կարելի էր տեսնել մեծամեծ դահլիճներ, ոսկեզօծ ամանեղէն ու կահկարասիք, արժէքաւոր նուրբ գործւածներ ու թանկագին քարեր: Բայց և այնպէս՝ կարօտը երբեք չէր բաղխում տիուլցիների դռները. այն ամենը ինչ որ անհրաժեշտ էր, նրանց մօտ մշտապէս լինում էր:

Նորը պարարտ է. եթէ սիմինդը կամ ցօրենն էս ցանում, ստանում էս տասնապատիկը: Պտօնը է ուզում սիրտդ... ահա, քո կողքին առանց խնամելու բուսնում են քաղցր սև սալոր, տանձ, խնձոր, հաղարջ և հուն: Խաղօղ էս ուզում, դու միայն տնկիր, և այնքան բերք կ'ունենաս, որ դնելու տեղ չես գտնի: Մի՞ս էս ուզում... ամեն մի տիուլցի հօտերով ու երամներով անասուններ է պահում, որովհետև մարդադետինը այս տեղ ոչ ծայր ունի և ոչ սահման: Գուցէ քաջութիւնդ էս ուզում փորձել, աչքի ընկնել. այն ժամանակ զնա՛ մտի՛ր անտառի նւիրական թաւուտը. այնտեղ հենց քեզ են սպասում զայլերը, ար-

ջերը և արագավազ քաւթառները: Եթէ այդ էլ բաւական չէ, բարձրացիր վեր ու մօտեցիր սարերի գագաթների ձիւնեղէն ծածկոցներին. այնտեղ կը հանդիպես երէններին, ոլորապտոյտ եղջիւրներով զինւած վայրի նոխաղներին ու քարայծներին: Այո, ազատ ու արձակ էին ապրում տիուլցիները իրանց օրհնած երկրում և բոլոր հարեան ազգերի մօտ բարի համբաւ էին վայելում: Նրանց երիտասարդների անձուէր քաջութիւնը, աղջկերանց գեղեցկութիւնն ու բարեհամբոյր բանաւորութիւնը, և հասուն աղամարդկանց ու կանանց հիւրասիրութիւնը ամէ՛ն տեղ հռչակ էր ստացել: Ինչպէս հարազատ մօրը՝ այնպէս էին սիրում նրանք իրանց հայրենիքը, այդ օրհնած ու առատաձեռն երկիրը և կարծեմ չկար նրանց մէջ ոչ մի մարդ, որը թանկագին հայրենիքի բարելաւութեան համար չհամաձայնէր իր բոլոր ունեցածի հետ տալ և սեփական անձը:

Սարի ուղղաձիգ կողի վրայ, անտառից դուրս, անդունդի ծայրին տեղաւորւած է բարեղէն խրճիթների մի խմբակ, ինչպէս թռչնաբուն: Խիստ սեղմւել են ժայռին այդ խրճիթները. նրանք կարծես վախենում են առաջ շարժւել ու իրանց բարձրութիւնից մտիկ տալ

դէպի անդնդախոր նեղ ձորակը, որտեղ պարզ
 գետակը քարերի վրայով հոսում, աղմկում է,
 արեգակի առաջ իր մարդարտանման ցայտուն
 կաթիլներովն փայլում է ու սլանում հեռո՛ւ
 հեռո՛ւ, դէպի խռովայոյզ և աղմկաշատ Նիսանի
 գետակի ծոցը, որը այնտեղ, սարի ետևում,
 բարկութիւնիցը ծփում է, ալևոր ալիքները
 արագորէն թաւալելով: Անսովոր աչքի համար
 հեռուից հազիւ նշմարելի են համեստ խրճիթ-
 ները. նրանք կարծես սունկերի նման ար-
 մատ են զցել ու միացել են ժայռի հետ: Ամենա-
 ծայրի խրճիթում, այն՝ որ անդունդի հենց
 ծայրին է դանւում, մի ժամանակ ծերունի
 Ղահրամանն էր ապրում: Զլապինդ և աշտոյժ
 էր նա դեռևս. իր ուժովը շահիլներից ետ
 չէր մնայ, թէև շատ տարիներ էին անցել
 զլիսովը: Նինգ զաւակ ունէր նա. երեք որ-
 զի և երկու աղջիկ: Որդիները բարի էին, պատ-
 կառող և ժրաշան. հօր համար՝ անփոխարինելի
 օգնականներ էին նրանք. իսկ թագաւորի հա-
 մար՝ հաւատարիմ ծառաներ:

Աղջիկները, հեղիկ, սիրասուն և քաղցրա-
 բարոյ լինելով հանդերձ, միևնոյն ժամանակ գե-
 ղեցկուհիների հռչակ էին վայելում շրջակայ
 վայրերում. մանաւանդ կրտսերը, Րուսուդանը:
 Գեղեցիկ է նա՝ թուխ անփայլ այտերի քնքոյշ

ալ-կարմիրովը, ծով-ծով մտածող աչքերովը, սև
 ու ծանր գիսակովը, ալ-վարդ շրթունքների
 վրայ խաղացող դուրեկան ժպիտովը: Այո, գե-
 ղեցիկ է նա, բայց հպարտ չէ. չունի նա և այն
 արտաքին վսեմութիւնը, որով հովուհին ազ-
 նւատոհմի է նմանում: Ոչ ոք նրան չէր նմա-
 նացնի աքսորւած արքայադուստրի, չէր ասի,
 թէ նրա արածը իրան չի սաղում, թէ նրա հա-
 մար չէ այն աղքատիկ խրճիթը, որտեղ նա
 ապրում է և որի քարածեղքերից կանաչ արօ-
 տի փնջիկներ են դուրս ցցւած: Նա իր տե-
 ղումն էր այնտեղ, խրճիթի զլիսաւոր զարդն էր.
 Իր ներկայութեամբ զարդարում էր ինչ-
 պէս խրճիթը, այնպէս էլ կանաչ արօտադաշտը,
 որտեղ անհոյ ոչխարներն էին թափառում, և
 վճիտ գետակը, որ անլուռ գորգոռայով՝ դէպի
 ձորն էր գահավիժում: Ինչ գործի էլ ձեռք
 զարնէր, նրան սաղում էր. ամեն բան այն-
 պիսի ճարպիկութեամբ էր կատարում, որ մտիկ
 տւողին միայն հաճոյք էր պատճառում: Զրբ՞
 է գնում գետակը, կուժը ուսին զրած—տե-
 սէք ինչպէ՞ս գեղեցիկ է բռնել կուժը, ինչպէս
 թեթև ու ճարպիկօրէն սահում է քարերի վրայ-
 ով. աչքը չես կարողանում հեռացնել նրանից:

Ե՞րբ է երգում—լսեցէք, ինչքան հե-
 ուռ է տարածւում ջինջ օդի մէջ նրա հնչող

ձայնը... նրբագգաց արձագանքը իսկոյն պատասխանու՞մ է նրան. և այնպէս է թւում, կարծես իրանք՝ ոգիները, սարերի այդ իշխանները, որտեղ որ է՝ թաղնել ու լսում են նրան, վախենալով միենոյն ժամանակ մի գուցէ նրա երգը շուտով ընդհատւի, չտպաւորւելով նրանց յիշողութեան մէջ, և այդպիսով անկատար մնայ նրանց սքանչանքը:

Բուսուղանք տնային գործերով քիչ էր պարապում. նրա քոյրն էր կատարում այդ գործերը, մնջիկ, հեղ ու ջանասէր քոյրը—Լազեար: Բուսուտանք հօր ոչխարներն էր արածում և ինչպէս հովուհի, հօտերի հետ օրեր էր անցկացնում անտառի մէջ, մարգագետինների վրայ, և ներքեք՝ ձորի մէջ: Քոչի նման ժայռից ժայռ էր ցատքում ու բարձրից մտիկ տալիս դէպի ցած, որտեղ Նիսանի կայտառ գետակը, ամբողջովին ծածկւած ալեւոր գանգուրների նմանող վրփուրով, գմբուխտ-կանաչի միջով հոսում է, խի՞՞ է թաւալում իր ափերի վրայ և ցողանման կաթիլներով ցնցղում է այնտեղի մացառները, որոնք առանձին սիրով կրուացել են դէպի գետակի վրդովլած ալեակները:

Բուսուղանք իջնում էր ձորը, մօտենում էր այն գետակին, որ մի քիչ դէնը Նիսանիի հետ էր խառնւում, նստում էր քարի վրայ

չրին այնքան մօտ՝ որ աղամանդ կաթիլները ուզողակի նրա երեսին էին զարնւում, և այդտեղից նա մտիկ էր տալիս ամպերից աւելի վեր գտնւող այն բարձունքին, որտեղից դետակն էր հոսում, մտիկ էր տալիս և իր շուրջը ու չէր կշտանում: Նա երգում էր, ինչպէս ազատ թռչնիկ. երգում էր սիրական հայրենիքը, ոսկի ազատութիւնը, և թւում էր նրան թէ վերջ չպէտք է ունենայ այդ ազատ ու արձակ կեանքը, յաւերժական պէտք է լինի այն խրնշոյքը, որ սիրելի հայրենիքն է վայելում... ալեւոր վիշտը երբէք այցելութեան չպէտք է գայ նրանց երկրային դրախտին:

Բայց վիշտը արդէն մօտ էր. նա յանկարծ եկաւ, բոլորովին անսպասելի կերպով: Արարքստանի թագաւոր Դուրմեսը անթիւ զօրքով խուժեց Տիուլեան թագաւորութեան վրայ: Ով կարող էր դէնք կրել՝ բոլորն էլ թշնամուն ընդառաջ ելան. սիրելի հայրենիքը պաշտպանելու համար շատ արիւնահեղ կռիւներ մղեցին, իրանց բոլոր ճիգը թափեցին տիուլցիները, որպէսզի թշնամուն տապալեն, բայց իզուր... քաջերը մեռնում էին, զօրքը պակասում էր. իսկ թշնամին հա՞ առաջ էր գնում ու մտնում երկրի աւելի խորը, մինչև հասաւ և մայրաքաղաքին: Առիւծների նման էին պաշտպանւում տիուլցիները, բայց

Թուով նրանք չափազանց քիչ էին, չկարողացան դիմադրել անթիւ թշնամուն: Ահա, խորտակւեցին քաղաքի պինդ պարիսպները, փուլ եկան ու փշրւեցին... Եւ ամեն ինչ վերջացաւ... ոսկի ազատութիւնը չքացաւ, տիուլցիները խստասիրտ յաղթականների ստրուկները դառան, նոյն իսկ նրանց թագաւորն էլ գերի տարւեց Արաբստան: Ինչ լաւ բան կար երկրումը՝ յաղթողներն առին ու հեանները տարան. իսկ ինչ որ չկարողացան տանել՝ տեղնուտեղը այրեցին ու կործանեցին: Կողոպտեցին ժողովուրդը, խլեցին նրանից այն ամենը, ինչ որ դին ունէր, ծանր հարկեր դրին նրա վզին և երկրի բոլոր անկիւններում իրանցից կառավարիչներ նշանակեցին: Եւ սկսեցին այդ կառավարիչները նեղել ժողովուրդը, ճնշել նրան և ամեն մի չնչին բանի համար ծանր պատիժների ենթարկել:

Վիշտը հասաւ և այն խաղաղ անկիւնին, որտեղ իր ընտանիքով ապրում էր Ղահրամանը, որտեղ թռչնիկի նման երգում էր Բուսուդանը: Ծերունու երէք որդիները մեռան կռոււմ. նրա ոչխարների հօտերը թշնամին՝ ձորից անցնելիս, քէց ու տարաւ. նրա պառաւ կինը վշտամահ եղաւ. իրան էլ քիչ էր մնում գերի տանելին Արաբստան, հազիւ կարողացաւ փրկանքով ազատուել... Իր բոլոր ունեցած չունեցածք

տալուց յետոյ՝ նա խոստացաւ ամեն տարի ծանր հարկ ևս վճարել: Մեծ դժուարութեամբ կարողացաւ թաղցնել թշնամուց իր երկու աղջկերանց, որոնք այժմ նրա միակ մխիթարանքն էին: Վտանգի անցնելուց յետոյ նրանք վերադարձան իրանց խրճիթը և ընդհանուր ուժով սկսեցին նորոգել այն ամենը, ինչ որ կարելի էր նորոգել: Կազետը առաւօտից մինչև երեկոյ աշխատում էր. Բուսուդանը նրան շատ քիչ էր օգնում: Առաւօտից մինչև երեկոյ վհատ, տխուր նա թափառում էր սարերում. ժպիտը այլ ևս չէր երևում նրա շրթունքների վրայ, չէր լաւում և նրա ուրախ ծիծաղը:

Խո՞րը խոցեց նրան անսպասելի դժբաղդութիւնը. իսկ անբաղդ հայրենիքի այրող սէրը վառ բոցի նման կրակեց նրա սրտում: Գիշերները յաճախ նա լաց էր լինում, իսկ լուսաբացին դուրս էր գալիս խրճիթից և իջնում դէպի գետակը. վիզը ձուկ նա այնտեղ նստում էր իւր սիրած քարի վրայ անշարժ և տխրամած հայեացքը մեխում գետակի ջրերի մէջ: Պայծառ արեղակը այժմ նրա աչքին աղօտ էր երևում, վեհ ժայռերի տեսքը մուսյր, իսկ գետակի և վրդոված Նիսանիի անլուռ սղմուկները հնչում էին նրա ականջների մէջ ինչպէս թախծալի հեկեկանք: Ամբողջ

բնութիւնը կարծես թռչնեց. կարծես նա էլ երբ... ամիս, ինչ կը լինէր, գոնէ այդ վերջինը կոյրեց իր ազատութիւնը: Ամեն ինչ Ռուսութեան այի... դանին յիշեցնում էր այն սարկութիւնը, որին ենթարկւեց հարազատ երկիրը: Ոչ մի գործի մասին այլ ևս չէր կարողանում մտածել: Ոչ մի գաղ շարժելով՝ վերկացաւ տեղից և սկսեց զգացնուէքի համար նրա սրտում այլևս տեղ չէր ֆնացել:

Մի անգամ նա տեսաւ, թէ ինչպէս խրատասիրտ զինւորները քաշքշելով տանում էին շղթայակապ գերիներին, որոնցից շատերը իրա ազգականներն ու ծանօթներն էին, որոնց հետ մի ժամանակ ուրախ ժամեր էր անցկացրած. այո, նա տեսաւ այդ, նստեց բարի ծայրին, ձեռներովը արտասուալի աչքերը ծածկեց ու բացականչեց.

— Ով Աստուած, ի՞նչ պատճառով, ինչո՞ւ համար է այդ բոլորը կատարւում: Եւ ինչո՞ւ իմ աչքերը պէտք է տեսնեն այդ: Ինչո՞ւ համար չեմ կարող եղբայրներիս նման ես էլ մեռնել սիրական հայրենիքի համար: Ինչո՞ւ համար չեմ կարող իմ կեանքի գնովը Տիուկեան թագաւորութեան ազատութիւնը գնել. ախ, ի՞նչպէս երջանիկ կը լինէի, եթէ այդ հնարաւոր լինէր: Եւ շատ երկամբ պէտք է տեէ արդեօք այս սարկութիւնը. դրան վերջ պիտի լինի՞ արդեօք և

Երկար ժամանակ Ռուսուդանը տեղը նրստած ֆնաց. յետոյ կարծես ակամայ և դանգաղ շարժելով՝ վերկացաւ տեղից և սկսեց անհաւասար ու ժայռոտ խաւերով վեր բարձրանալ: Ժայռերը այդ մասում գրանիտից էին և համարեա մերկ. տեղ տեղ միայն երևում էին մենաւոր կաղնիներ: Վէ՛ր, հա վէ՛ր էր բարձրանում Ռուսուդանը. իրտեղ և ինչո՞ւ համար, այդ մասին չէր մտածում: Տխրութեամբ մտածում էր միայն այն շղթայակիր անբաղդների մասին, որոնց արաբ զինւորները քաշքշում էին: Նա կանգնեց միայն այն բոպէին, երբ ոտները յոգնեցին ու պահանջեցին հանգիստ: Ռուսուդանը նայեց իր շուրջը և տեսաւ, որ դանւում է բարեղէն տափարակի ծայրին. իսկ ցածում, շատ հեռուն, նրա ոտների տակ՝ Նիսանին է աղմկում իր արագահոս ալիքներովը. փայլուն ժապաւէնի նման դալար հովիտում նա գալարւում է, ինչպէս արծաթէ օձ. ի՞նչքան նեղ ու փոքրիկ է երևում վերեւից. ձաքուր օղի մէջ միայն նրա աղմուկն է լսւում զարզ և անընդհատ, խանդարելով շրջակայ տութիւնը:

Ոտներից՝ մի փոքր հեռու, սարի ոչ այնքան

ուղղաձիգ կողի վրայ՝ Ռուսուդանը մի ահագին գրանիտէ քար է տեսնուած: Սարի գագաթիցն է նա մի ժամանակ պոկելը, ապա դառնփայրով այնքան է զլորւել, մինչև որ հասել է հողաւէտ մի յարմար տեղ, խորը խրուել է հողի մէջ ու մնացել: Այն օրից անցել են տասնեակ տարիներ, նոյն իսկ մի քանի դարեր. հողի նոր շերտերը գօտիների նման նրա շուրջն են փաթաթւել. քարը շրջապատող հողաւէտ տափարակը խիտ բուսականութեամբ ծածկւել է. քարը ինքն էլ՝ խորքումը այնպէս է խոտ ու մամուռի տակ թաղւել, կարծես սարի անբաժան մի մասն է կազմում: Ռուսուդանը շատ անգամ էր տեսել ներքեից այդ գրանիտէ քարի ահագին զանգուածը: Տեսել էր պայծառ կէսօրին, երբ արեգակի ճառագայթների տակ սևին էր տալիս, ինչպէս հրակայ թռչունի ահագին բունը: Տեսել էր մշուշոտ ու ամպոտ առաւօտուն, երբ նա հազիւ էր նշմարւում ամպերի միջում, ինչպէս միւս աշխարհից եկած մօայլ մի սուեր: Տեսել էր և պարզ երեկոյին, երբ մուգ կարմիրը պէժին էր տալիս գրանիտի վրայ՝ իբրև պատասխան վերջալոյսի փայփայանքներին: Ծառ անգամ էր տեսել Ռուսուդանը այդ քարը հեռւից, ներքեից. բայց այդքան մօտից

երբեք չէր տեսած. ուրեմն ինչքան վերև էր բարձրացել... Նա բարձրացրեց գլուխը. ուղղակի դէմուդէմ նա տեսնում է մի լայն խոռոչ, որը տանում է դէպի մի լեռնային բլրնական այր. իսկ դէնը, երկու երեք խաւ միայն աւելի բարձրից՝ սկսում է արդէն ձիւնը, յաւերժական ձիւնը, որի վառ սպիտակ գոյնը աչք է կուրացնում համարեա, և որին Ռուսուդանը յաճախ մտիկ էր տալիս իրանց խրճիթի շէմից ու սքանչանում: Քանի նա այստեղ չէր բարձրացած՝ կարծում էր, թէ իրանց խրճիթը բարձր է կանգնած ձորի վրայ. իսկ այժմ—հրտեղ է նա: Ո՞րտեղ է այն սարահարթը, որի վրայ նրանց խրճիթն է դետեղւած. այստեղից նա մինչև անգամ չի էլ երևում. երբեք այդքան չէր բարձրացել Ռուսուդանը: Բայց ի՞նչպէս լաւ է այստեղ... անյազաբար նայում էր իր շուրջը և սքանչանում: Բայց յանկարծ մրտաբերեց, որ այդ բոլորը այլևս նրանց չէ պատկանում, օտարի ձեռք է անցել. ամեն ինչ այժմ պատկանում է այն խոտասիրտ եկւորներին, որոնք որտեղիցորէ եկան ու խլեցին այն ամենը, ինչ որ տիրւցիւները սիրում էին, ինչ որ նրանց համար թանկ էր և նւիրական: Դառնացաւ Ռուսուդանի սիրտը. չօքեց հողի վրայ և երեսը ձեռների մէջ առած սկսեց լայ

լինել: Առւի նման զուրս հոսեցին նրա ար-
ցունքները մասների միջով, զգեստի վրայ, սառը
բարի վրայ թափւեցին:

— Ինչո՞ւ ես լաց լինում, ով աղջիկ, մո-
լորւե՞լ ես, հարցրեց նրան մի պառաւ ձայն:

Րուսուգանը ցնցւեց ու նայեց շուրջը:
Նրանից ոչ հեռու զտնւած այրի մուտքի մօտ՝
ամբողջապէս խորշոմած ալեօր մի ծերուկ էր
կանգնած. նրա փոքրիկ աչքերը փայփայանքով
մտիկ էին տալիս իրան:

Ո՞վ էր նա արդեօք: Այդքան բարձր կանգ-
նած:

Հա, երեւի դա այն ճգնաւորն է, որի մա-
սին տանը յաճախ լսած էր. նա այստեղ
մենակ է ապրում սարերի մէջ, ձիւների սահ-
մանների մօտ: Նա չի վախենում ոչ ձմեռայ
փոթորիկներից, ոչ ձիւնատարափներից և ոչ
փլուժներից:

Այդպէս էր մտածում Րուսուգանը, նայե-
լով ծերունուն. իսկ վերջինը մօտեցաւ, բռնեց
նրա ուսից ու կրկին հարցրեց.

— Ինչո՞ւ ես լաց լինում, ասա:

Նրա աչքերը խելացի են և այնքան բարի
ու փայփայող, ահամայ թափանցում են
մտնում հոգուդ մէջ: Եւ դու ցանկութիւն
ես զգում մէջդ՝ հաղորդել նրան այն ամենը՝

ինչ որ սրտումդ կայ. ցանկանում ես թափել
նրա առաջ քո բոլոր վիշաբ: Եւ Րուսուգանը
վճռեց ծերունուն յայտնել իր ցաւը:

— Ես նրա համար եմ լաց լինում, որ
խստասիրտ թշնամիները մեր սիրական երկիրը
խուժեցին: Նրանք ամեն ինչ թալանում են,
աւերում են և տիուլցիներին գերի են տանում.
Նոյն ինքն մեր թագաւորը գերի է տարւած.
Ե ոչ մի տեղից չկայ մեզ որեւէ օգնութիւն:

— Հա՛, գիտե՞մ, գիտե՞մ, պատասխանեց ծե-
րունին և ալեօր գլուխը կամաց կամաց կրթ-
քին թեքեց:

— Ախար ինչո՞ւ համար եկաւ մեր գլխին
այդ անբաղդութիւնը. ինչո՞վ արժանացանք
մենք դորան:

— Ո՞վ է իմանում... կամք Աստուծոյ է:

— Մի՞թէ Ասաւած կը կամենայ յաւիտ-
եանս յաւիտենից ոչնչացնել Տիուլեան թա-
գաւորութիւնը: Մի՞թէ բոլորովին, ոչ մի ժա-
մանակ չենք տեսնելու ազատութիւն: Մի՞թէ
Նա, որ ողորմած է, երբեք չէ խղճալու մեզ:

— Պէտք է յուսալ ու սպասել... ազատու-
թիւնն էլ կը վերադառնայ, թշնամին էլ ամօ-
թահար եղած կը հեռանայ, Տիուլեան թագա-
ւորութիւնն էլ նորից կը ծաղկի և առաջւանից
աւելի կը փարթամանայ:

575-85

—Ազատութիւնը, ասու՞մ ես, կը վերադառնայ... Էրբ... Եւ պաղատաղին հայացքով մտիկ է տալիս Բուսուղանը ծերունու աչքերին, կարծես, տիուլցիների ազատութիւնը նրանից է կախած:

—Թէ Էրբ, այդ ես քեզ կ'ասեմ, դանդաղելով պատասխանեց ծերունին ու շտկեց:

—Կ'ասե՞ս:

Ծերունին գլուխը բարձրացրեց. երկար ժամանակ կանգնած էր նա անշարժ և նայում էր վերև, ջինջ կապուտակ երկնքին, կարծես աշխատում էր մի բան կարդալ այնտեղ: Նրա աչքերը խորն ընկած և շատ տարօրինակ էին մտիկ տալիս. կարծես, նա իր առաջ այնպիսի մի առանձին բան էր տեսնում, որ նրանից շոկ ոչ ոք չէր կարող տեսնել: Եւ ահա, նա շարժւեց ու մտեցաւ ժայռոտ սափարակի ծայրին, նշանացի մօտ կանչեց Բուսուղանին, ոսկրացած մատներովը ահագին դրանիաի քարը ցոյց տալով հարցրեց.

—Տեսնո՞ւմ ես, սա ի՞նչ է:

—Քար է, շինչայ Բուսուղանը:

—Հա, քար է. շատ դարեր առաջ նա սարի գագաթիցն է գլորւել. ինձանից շատ առաջ է գլորւել. շատ ժամանակ է նա այստեղ անխօս պառկած. միայն խոտ ու մամուռով

քանի զնում՝ աւելի և աւելի ծածկում է տեսնո՞ւմ ես:

—Տեսնում եմ:

—Ուրեքն լսիր. լաւ լսիր ինձ ու միտդ պահիր. հէնց որ այս քարը երգել ըսկսի՝ ստորկու. թեանն էլ իսկոյն վերջ կը տրւի, Տիուլեան թագաւորութիւնն էլ կրկին կը ստանայ իր ազատութիւնը. միտդ պահիր: Դանդաղ քայլերով շուռ եկաւ ծերունին և զնաց մտաւ իր նեղ ու անձուկ այրը:

Բուսուղանը քնաց մենակ. նրա մտածմունքների առարկան այժմ այդ տարօրինակ զուշակութիւնն էր: Սյդ օրը նա ուշ վերադարձաւ տուն:

—Ո՞րտեղ էիր, ինչո՞ւ այսքան ուշացար, հարցրին հայրն ու քոյրը:

—Վերեւո՞ւմ էի, մեծ քարի մօտ, ասաց նա. ես տեսայ այն ծերունուն, որը այրի միջումն է ապրում: Հարցրի նրանից՝ թէ մենք մինչև Էրբ պէտք է ստրուկ ապրենք, և թէ Էրբ պէտք է վերադառնայ մեր վաղեմի ազատութիւնը: Գիտէ՞ք նա ինչ պատասխանեց.— «Երբ երգել կը սկսի մեծ քարը, այն ժամանակ Տիուլեան թագաւորութիւնն էլ սղատ կը լինի»:

Լազեար ծիծաղեց. իսկ ծերունի Ղահրամանը ասաց.

—Սյդ մարդը զիժ է. չէր էլ արժի լսել նրան:

—Ոչ, հայրիկ, նա խելօք մարդ է երևում և այնպէս է խօսում, որ չես համարձակի հաւատայ նրան:

—Է՛հ, դու ի՞նչ ես հասկանում, կտրեց նրան Ղահրամանը. դու դեռ շահել ես, ծանօթ չես կեանքի հետ, ոչ մի խելագար չես տեսել. իսկ ես շատ եմ ապրել, շատ եմ տեսել. հաւատա՛ ինձ, ծերուկիս, և դ՛նա տեղումդ հանդիստ քնիր:

Բայց այդ զիշեր Բուսուղանի քունը չէր տանում:

Նօր խօսքերին նա հաւատաց, ծերունուն խելագարի տեղ չգրեց: Մտաբերում էր նրա խորը և ակնապիշ հայեացքը, վեհ ու ոգևորւած գէճքը, հաստատ ու վստահ ձայնը՝ երբ նա քարի մասին էր խօսում, մտաբերում էր այդ բոլորը և սրտի խորքում ասում ինքն իրան. «ոչ, նա խելագար չէ. ինչ որ նա ասաց՝ հեքեաթ չէ, դատարկաբանութիւն չէ... սուրբ մարդ է նա»...

Բայց ի՞նչ են նշանակում այն ժամանակ նրա խօսքերը. ինչպէս հասկանալ նրանց. «երբ

այդ քարը երգել կը սկսի»... Ե՛րբ և ի՞նչպէս պէտք է երգել սկսի. կարելի բան է որ քարը երգել սկսի: Գուցէ դրանով ուզում է ասել, թէ յուսալը իզուր է, տիուլցիները ազատութեան երեսն այլևս չեն տեսնելու: Բայց նա այնպիսի վստահութեամբ ասաց. «Պէտք է յուսալ, սպասել, և ազատութիւնը կը վերադառնայ»... Ի՞նչ է նշանակում այդ... պէտք է էլի հարցուփորձ անել:

Առաւօտեան շատ վաղ նա վեր կացաւ տեղից, բարձրացաւ սարն իվեր ու դնաց մեծ քարի մօտ. յետոյ մօտեցաւ այրի մուռքին ու ներս նայեց: Ծերունին, թիկունքը նրան, ծնկաչոք և եռանդով աղօթում էր: Բուսուղանը սպասեց մինչև աղօթքի վերջանալը. ապա քաշւելով մօտեցաւ ծերունուն և հարցրեց.

—Հայր իմ, երեկ ասացիր, թէ մեր թագաւորութիւնը այն ժամանակ միայն կ'ազատւի խուժաններից, երբ այս քարը երգել կը սկսի. բայց մի՞թէ դա կարելի բան է:

Ծերունին ձեռք դրեց նրա գլխին և քաղցրութեամբ ասաց.

—Կարելի է, որդեակս, որովհետև Աստուծուն այդպէս է համելի:

—Ի՞նչպէս կը լինի, ուրեմն. քարն ի՞նչպէս երգել կը սկսի: Ի՞նչքը կը սկսի երգել:

—Ձեմ իմանում. կարելի է՝ ինքը. բայց կարելի է դանւեն մարդիկ, դանւի այնպիսի մի մարդ, որը ստիպէ այդ քարին ձայն հանել:

—Մ'արդ... բայց այդ ինչպէս պէտք է անել. ի՞նչ պէտք է անել զրա համար:

—Չգիտեմ, չգիտեմ, որդեակս: Ինչ որ բարձրից յայտնւած էր ինձ, ես քեզ ասացի. աւելին չեմ կարող ասել, ինքս էլ չեմ իմանում:

Րուսուդանը ծերունու մօտից տխրած հեռացաւ և ամբողջ օրը նստած մնաց ներքեւում՝ զետակի ափին. նա մտածում էր. ի՞նչպէս անէ, որ քարը երգել սկսի, զոնէ որեւէ ձայն հանի... բայց ոչ մի հնար չգտաւ:

Սյնուհետեւ Րուսուդանին համարեա չէր կարելի տանը գտնել. ամեն օր կամ Նիսանիի ափն էր դնում, որտեղից զբանիտէ մեծ քարն էր տեսնում, կամ սարովը վեր էր բարձրանում դէպի ճղնաւորի այրը և առաւօտից մինչև երեկոյ նստում այնտեղ ու մտածում: Տընեցոց հարցերին դժկամակութեամբ էր պատասխանում. և միայն մի անգամ, երբ յամառութեամբ նրանք անպատճառ պատասխան էին պահանջում, թէ ո՞ր է կորչում օրերով և ի՞նչ է անում, նա պատասխանեց.

—Ես միշտ մտածում եմ, թէ ինչպէս անեմ, որ քարը երգել սկսի:

Հայրը սկսեց յանդիմանել նրան. քոյրը զլուխը շարժեց և սկսեց համոզել, որ մոռանայ անմիտ ծերունուն. ասում էր, թէ անկարելին ոչ մի ժամանակ կարելի չի դառնայ: Բայց Րուսուդանին այլ ևս անկարելի էր համոզել: Լռութեամբ լսեց ամեն ինչ, դիմադարձութիւն չարեց և առաւօտեան նորից զնաց Նիսանիի ափը և ամբողջ օրը նստեց այնտեղ, նայելով այն մեծ քարին, որ կապոյտ երկնքի երեսին՝ հեռւից մուգ փափախի էր նմանում, իսկ նրա շրջապատը թաւշանման մամուռով պատած լինելով՝ կանաչին էր տալիս: Րուսուդանի քոյրը՝ Լազետը, մի անգամ փորձեց, եկաւ նրա մօտ և ուզում էր զօրով տուն տանի նրան. բայց Րուսուդանը կարճ ասաց. «Թո՛ղ»: Եւ նա այդ ասաց այնպիսի թափով, նրա ձայնի մէջ լսում էր այնպիսի հաստատակամութիւն, որ Լազետը վիճ՝ լ անդամ չը կամեցաւ. հասկացաւ, որ քրոջ հետ ոչինչ չի կարելի անել ու հեռացաւ, մտազբաղ, զլուխը աչ ու ձախ տարուբերելով: Սյդ կերպով շատ օրեր անցկացրեց Րուսուդանը:

Մի անգամ, Նիսանիի ափում նստած նայում էր, թէ ի՞նչպէս զետակի վրդոված ջրերը սրածայր քարերին զարնւելով՝ փրփրում

էին ու զնցողում, ծիծաղում էին ու հեծեծում: Լսում էր գետակի այդ դարաւոր աղմուկը, որ հանգիստն ի՞նչ է՝ չի իմանում, և ահա նրա զլխում մի միտք ծաղեց. սկզբում թէև անորոշ էր, բայց գնալով աւելի և աւելի պարզւեց...

Րուսուղանի դէմքը պայծառացաւ, աչքերը փայլեցին, յաղթական ժպիտը խաղաց ալ վարդ շրթուկներէ վրա, նա հասկացաւ թէ բանը ինչու՞ն է.

— Եթէ այն քարը լինէր այստեղ, ջրի մօտ, և եթէ... այո, այն ժամանակ նա ձայներ կը հանէր, այն ժամանակ նա կ'երգէր:

Թռաւ տեղից և քարայծից աւելի ճարպիկ թռիչքներով սկսեց վեր մաղլցել դէպի ծանօթ քարը. այնտեղ՝ ձգնաւորի քարայրին մօտեցաւ և ամեն ինչ պատմեց նրան: Ծերունին լսեց բոլորը. նստ լռեց, իրան յատուկ, սուր հայեացքը ձգեց հեռուն. ապա ձեռքը դնելով աղջկայ զլխին, ասաց.

— Արդեօք այդ քեզ կը յաջողի թէ ոչ, ես չգիտեմ: Բայց տեսնում եմ, որ դու բարի գործի ես ձեռնարկում. տեսնում եմ որ այն սէրը, որ դու ունես դէպի քո հայրենիքը, շատ ուժեղ է, և այդ սիրու համար

քեզ մատնում ես տաժանակիր աշխատանքի. բայց մի՛ մոռանար, որ այդ գործը շատ դանդաղ է առաջ գնալու. շատ երկար է քաշելու...

— Ես կը համբերեմ, հայր իմ, ես ունիմ համբերութիւն, կտրեց նրան Րուսուղանը. ես իմ կեանքն էլ չեմ խնայի, ամբողջ իմ կեանքը թող այդ գործի համար գնայ:

— Եւ կը գնայ, ասաց ծերունին. ամբողջովին կը գնայ, և դեռ կը պակասի էլ... դրա համար շատ քիչ է միայն քո կեանքը. այս գործում, շատ կարելի է, հարիւրաւոր տարիներ պէտք կը լինեն, եթէ ոչ աւելի...

Րուսուղանը մտմտաց, յետոյ ասաց.

— Ի՞նչ անենք, հայր իմ, եթէ ոչ բոլորը, գոնէ կէսը, գոնէ մի մասը ես կանեմ: Գուցէ իմ մահից յետոյ ուրիշ մէկն էլ գտնուի, որ հայրենի երկրի բարեկաւութեան սիրովը վառւած, իր մէջ վճռէ շարունակել իմ գործը ու հասցրնէ վախճանին:

— Իէ՛հ, եթէ այդպէս է, գնա՛ ուրեմն, Աստուած քեզ հետ, պատասխանեց ծերունին:

Ուրախ սրտով տուն վերադարձաւ Րուսուղանը. ծիծաղում էր, հանաքներ էր անում ու երգում. մի բան՝ որ վաղուց նա մոռացել էր:

Առաւօտը հազիւ լուսացած՝ վեր կացաւ տեղից, առաւ մուրճն ու երկաթէ սրածայր ձողը ու բարկացաւ դէպի գրանիտէ քարը. մի քանի անգամ նրա շուրջը պտտեց, անաղեց, յարմար տեղ ընտրեց կողքից, ձողի սուր ծայրը դրեց նրա վրայ ու միւս ծայրին խփեց՝ մէկ, երկու, երեք...

Հարւածներից խուլ ձայներ առաջացան ջինջ օդի մէջ. նրանք զարթեցրին նիրհած արձագանքը ու միասին թռան չքացան հեռատանի անհասանելի խաւերում. բայց նրանց ետեւից արդէն ուրիշներն էին թռչում...

Բուսուղանք ամբողջ օրն աշխատեց և երեկոյեան դէմ՝ գրանիտի մեծ զանգւածի վրայ մի փոքրիկ փոս փնաց: Ուրախ ժպտաց Բ.ԱՍՈՒՂԱՆՔ և դնաց տուն: Սյնուհետև նա դարձաւ աւելի ուրախ և աւելի ասող խօսող. լսում էին և նրա հանաքներն ու ծիծաղը. պատահում էր նոյն իսկ՝ որ երգում էլ էր և չէր հրաժարւում ընկերուհիների հետ պարելուց. բայց այդ բոլորն անում էր միայն երեկոներին, երբ մեռնող վերջալուսի ալ կարմիր ճառագայթները ձիւնաւէտ դագաթների վերայ հանդիւնում էին, երբ հեռաւոր սարերը կապտադոյն մառախուղով զգեստաւորւում, և պայծառ լուսինը հանդարտ ու վեհ գնացքով ընթանալ էր

սկսում արագ մթնող երկնադաշտի անբաւ տարածութեան վրայ: Իսկ ցերեկով նրան ոչ մի տեղ չէր կարելի տեսնել. արշալոյսի հետ անհետանում էր և մին էլ երեկոյեան վերադառնում տուն: Ո՞ւր է գնում, որտեղ է լինում, ոչ ոքի ոչինչ չէր ասում: «Ձբօսնում եմ»... ասում էր ու վերջ տալիս հարցերին: Փորձում էին նրա հետքովը գնալ, բայց իսկոյն նկատում էր այդ, դէս ու դէն էր շեղւում ճանապարհից ու մոլորեցնում իրան հետևողին: Նա հաւատում էր՝ որ հայրենիքի բարելաւութեան համար է աշխատում, և զբանով ուրախ էր և հպարտ. այդ մասին ոչ ոքի բան չէր ասում, դիտէր որ իրան չեն հաւատայ...

Սարերում՝ վայրի ոչխարների ու եղջերուների ետեւից ընկած որսորդները ժամանակ առ ժամանակ լսում էին համաչափ հարւածների զրնդոց, որը գրանիտի քարից միայն կարող էր առաջանալ. մէկ էլ կանայք, կուժր ուսերին ձորը իջնելիս՝ քարի մօտ մի մարդկային ստւեր էին նկատում. բայց ոչ առաջինները և ոչ վերջինները չէին իմանում, թէ դա ինչ է և ասում էին միմեանց.

— Մի մօտենաք այն տեղին, սարի ոգիներն են այնտեղ բնակալած, գիշեր ցերեկ թռչում են նրանք քարի շուրջը և ոսկի կոփում:

Մի անգամ Լազեաթին աշողեց բարձրա-
նալ տեսնել՝ թէ քոյրը ինչով է զբաղւած:
Նա զնայ ու տեսածը պատմեց հօրը. սա կան-
չեց իր շրջակայքի խելօք մարդկանց և բոլորը
միասին սկսեցին համովել Բուսուդանին՝ որ
քարից ձեռք վերցնի: Բայց երբ նա ամենահա-
մողիչ խօսքերով հօրից թոյլառութիւն խնդրեց
շարունակել այն, ինչ որ իր ազատ կամքն է
պահանջում, այն ժամանակ ժողովականների
խորհուրդով ծերունի Ղահրամանը վճռեց առ
այժմ հաշտել այդ հանգամանքի հետ, թոյլ
տալ աղջկանը շարունակել իւր գործը և սպա-
սել... զուցէ վերջիվերջոյ խելքի դայ ու փոխել:

Սյնուհետև արդէն ոչ որ Բուսուդանին
չէր անհանգստացնում, տանը նրանից ոչինչ չէին
հարցնում և կամ հետքիցը չէին գնում: Ամեն
առաւօտ արշալոյսի հետ բարձրանում էր դէ-
պի գրանիտէ քարը և մուրճը ձեռին աշխա-
տում. խուլ հարւածների ձայնը թռչում էր
հեռո՛ւ սարալանջերի միջով, իսկ քարի նեղ ու
երկայն փորւածքը քանի գնում՝ աւելի և ա-
ւելի խորն էր մտնում:

Մի անգամ մշուշոտ ու մռայլ կէսօրին,
երբ ամպերը շուրջառների նման փաթաթե-
ցին սարերի շուրջը, ծանր թուխպերն էլ ար-
ձիճի դանդաճի նման սպիտակ զաղաթների

վերայ բարձեցին, այդ պահուն ծերունի մե-
նակեացը քարայրից դուրս եկաւ և հանգարա
քայլերով մօտեցաւ Բուսուդանին. ձեռին կող-
նէ զաւաղան ունէր, իսկ ուսերին ընձի մորթ
էր դրել:

— Որդեակ, եկել եմ քեզ հաղորդելու այն,
ինչ որ ինձ հրամայւած է, սկսեց նա: Նրա
ձայնը հանդիսաւոր ու հանդարա էր հնչում,
ինչպէս մարգարէի խօսքը. աչքերը որտեղորէ
հեռո՛ւն էին դիտում և թւում էր թէ խօսո-
ղը նա չէր, այլ ուրիշ, աւելի ուժեղ, աւելի
կարող ու զիտուն մէկը:

— Հաճելի է Երկնքին քո աշխատանքը:
Հաճելի դարձար դու քո համբերութեամբ ու
խորին հաւատովը դէպի նա, առանց Որի
հրամանին ոչ թռչունը բուն կը հիւսէ, ոչ լե-
ռան քարը անդունդը կը դլորէի, ոչ էլ թափա-
ռական ամպը ծմակում կը թազնւի: Հաճելի
դարձար դու Աստծուն դէպի քո հարազատ
երկիրը ունեցած սիրովը ու վճիռովը, և նա
կամենում է, որ մի այն դու, ուրիշ ոչ որ, մի-
միայն դու ազատես քո հայրենիքը: Եթէ քո
վճիռն և համբերութիւնը բաւականացան,
գործը վախճանին կը հասցնես և Տիօլեան
թաղաւորութիւնը կը տեսնես ազատ, կարող
և ուժեղ: Երկա՛ր պէտք է տես ու ձգձուլի քո

աշխատանքը, բայց ողորմած Աստուածը քո միջոցով հրաշք պիտի գործէ: Մինչև քո գործի վերջանալը ինչքան էլ տարիներ ու դարեր անցնեն, այնուամենայնիւ չեն պակասելու ոչ քո ոյժը, ոչ քո գեղեցկութիւնը, ոչ էլ քո շահելութիւնը: Աշխատանքի ձեռք զարնելիս ինչպէս էիր՝ այնպէս էլ կը մնաս գործը վերջացնելիս և միայն այն օրից քո տարիները նորից կը սկսեն հաշուի առկա մտնել: Իսկ եթէ համբերութիւնդ հասնի և դու, գործդ չվերջացրած, հրաժարես նրանից, այն բոսայից և եթէ կը սկսեն աւելանալ և քո տարիները:

—Ոչ հայր իմ, ես չեմ հրաժարուի և կարող եմ միթէ հրաժարուել, երբ այդքան մեծ է Աստուծո ինձ ցոյց տուած ողորմութիւնը: Խոնարհութեամբ, խորին հաւատով և բերկրութեամբ եմ ընդունում այն, ինչ որ յայտնեցիր ինձ: Ես հաւատում եմ քո խօսքերին և երդում եմ իմ աշխատանքը թերի չթողնել, ինչքան ժամանակ էլ նա աւել, թէկուզ հազար տարի:

—Այդ էլ հենց սպասում էի լսել քեզանից. մնաս բարև, որդեակ, մենք միմեանց այլ ևս չենք տեսնի:

—Ի՞նչ գնում ես, հայր իմ, սրտեղ ես գնում:

—Ես գնում եմ այնտեղ, ուր դու շատ ուշ պէտք է գաս, որտեղ «վերջ» խօսքը անծանօթ է բոլորին, որովհետև անսահման է այն աշխարհը... մնաս բարև:

Եւ նա, գաւազանի վերայ յենած, գրանիտէ ժայռերով վեր բարձրացաւ դէպի յաւերժական սառցոյցի աշխարհը: Ահա, նա ետ նայեց, ձեռքի շարժումով Ռուսուդանին իր վերջին հրաժեշտը տւեց ու հեռացաւ, բարձրանալով այնպիսի անհարթ ժայռերի վերայ, որոնք հազիւ էին նշմարւում: Ռուսուդանը նայում է նրա ետևից և ցանկանում է նրան զգուշացնել, որովհետև ոտները թոյլ են, կարող է սայթաքել ու գլորւել անտակ վիհը:

Բայց ոչ, ծերունին անշեղ վեր է բարձրանում, առանց որևէ ջանքի, ոտի տակ զրեթէ չնայելով այնպիսի ժայռերի վերայ է բարձրանում, որտեղ երիտասարդն անգամ մեծ զրժարութեամբ զուցէ կարողանար բարձրանալ: Քամին խաղում է նրա երկար զգեստի հետ, քաշքշում է նրան, ալեւոր գանգուրներն է խառնում ու զզզում: Ծերունու ոտների տակից բարերը շառաչելով ցած են գլորւում, աւազը, հողը և փոշու հետքը ծերունուց շատ ու շատ

եա են մնում: Նա ոչինչ չի նշմարում, միայն առանջ ու առանջ է գնում. քայլում է թեթե ու ազատ. կարծես նա ինքը չէ գնում, այլ ուրիշ ուժ է նրան բարձրացնում ու տանում վեր... և այդ ուժը այս աշխարհից չէ...

Ահա, նա արդէն յաւերժական ձիւնի սասճմանին հասաւ. ահա, ջինջ սպիտակ ձիւնի վերայ է գնում ոտները... աւելի բարձր... աւելի բարձր... ահա, երկայն ու թանձր ամպը եկաւ ու կտրեց նրա առաջը... բայց համարձակ մրտաւ ամպի մէջ. նրա կերպարանքը աղօտ բիծի նման է երևում այժմ թանձր ու գորշ մըշուշի միջից... ահա, ամպը պատառուեց և որտեղիցորէ արեգակնային ճառագայթ դուրս պրծաւ. վառ փայլով կրակեցին ձիւնի շերտերը, ինչպէս կենդանի աղամանդը. մթին թուխպը ոսկեթել փնջերով զարդարւեց ու բազմեց սարի սրածայր գագաթին: Ծերունու կերպարանքը այժմ կարծես ամբողջովին լուսով է զգեստաւորւած. աւելի բարձրահասակ է թրւում, թեթեաւարժ ու թափանցիկ... վեր, միշտ վեր է բարձրանում... անհող ու համարձակ, քայլում է նա ձիւնեղէն բարձունքների վրայով. կարծես տափարակ մի տեղ լինէր:

Ծերունին ետևից հագիւ է հետք թող-

նում. կարծես՝ ոչ թէ ամբողջ ոտքն է կոխում, այլ միայն մատների ծայրերովն է երկրին քսւում. ահա, թուխպի հետ միևնոյն բարձրութեան վերայ կանգնած է նա. թուխպը պատառուեց ու նրան իր գիրկն ընդունեց. հէնց այդ բուպէին կայծակի հղօր ու կարող որոտները երկնակամարի մի ծայրից միւսը զլորւեցին, ինչպէս բերկրալի ողջոյն՝ որ յաղթական հնչիւններով դիմաւորում է հեռւից եկած սիրական ճամբորդին, որի աչքերը կրկին տեսնում են իր հարազատ երկիրը: Եւ կայծակը վառ նեափ նման դուրս պրծաւ սարի գագաթին փռւած մթին վերարկւի տակից, պայծառ ժապաւէնի նման փաթաթւեց ձիւնեղէն աշխարհի շուրջը, օձի նման սողաց սլացաւ թուխպի կապարանման զանգւածի վրայով ու չքացաւ...

Երկար ժամանակ մնաց Բուսուդանի աչքերի մէջ այդ կուրացնող փայլի վառ հետքը...

Անշարժ կանգնած էր նա, աչքերը յառած սարի գագաթին, և վախենում էր տեղից շարժել. նրան այնպէս էր թւում, թէ այնտեղ՝ կապարէ ծածկոցից դէնը, տեղի է ունենում ինչ որ թաքուն, սոսկալի, վեհ ու անհասանելի մի բան: Վերջապէս կայծակը գագաթեց, որոտազին դղրդոցները լռեցին, կապարէ թուխպը պա-

տառւեց ու կտոր կտոր եղաւ, նրա ճանրիկ բեկորները դէս դէն ցրւեցին ու թագ կացան ժայռերի խոռոչներում:

Երևեցաւ պարզ երկինքը, դուրս եկաւ և զլարթ արեգակը, հեռու վանելով մթացնող ամպերի կոյտերը. ձիւնաւէտ դադաթը, շինչ սպիտակ ու հրաշալի, առաջւանից աւելի պայծառ լուսով փայլեց երկնակապոյտի վրայ:

Րուսուդանը նայեց ու զարմացաւ. աղօթեց Արարչին, Որին մատչելի է այն ամենը, ինչ որ մարդկային խելքից բարձր է և անբռնելի, և նորից ձեռք զարկեց իր դործին: Եւ իրար ետեկից անց էին կենում օրերը, շաբաթներն ու տարիները. Րուսուդանի համբերութիւնը չէր հասնում. անձանձիր աշխատում էր, փորւածքն էլ մեծանում էր հեազհետէ:

Նա այժմ ամեն օր ցած չէր իջնում. յաճախ սարերի վերայ կամ ձգնաւորի այրումն էր զիշերում: Տանը նրան ոչ ոք այլևս չէր յանդիմանում, չէր աղբսում. շատ չանցած այնտեղ փոփոխութիւններ եղան. Տերունի Ղահրամանը մեռաւ, Լաղետը մարդու դնայ և ամուսնու հետ հայրական խրճիթում բնակւեց: Րուսուդանը սկսեց աւելի ուշ ուշ ցած իջնել. հազարից մէկ էր այցելում քրոջը, և այցելելիս անվերջ զարմանում էր: Լաղետի երեխաները

մեծացան, ինքն ու մարդը ծերացան, խորումեցին ու դառան ալեոր. մինչդեռ Րուսուդանը առաջւայ նման թարմ է, ջահիլ ու զեղեցիկ: Զարմանում էին նրա հասակակիցիները և չէին իմանում՝ ինչի վերագրեն այդ հրաշքը: Ոմանք ասում էին, թէ Րուսուդանը այնպիսի խոտ է զտել, որը նրան յաւիտեանս յաւիտենից ջահիլ է պահելու. ուրիշները՝ թէ նա սարերում ողինների հետ մտերմացել է և նրանցից մէկը նրան կնութեան է առել, այդ պատճառով չի ծերանում. մի քանիսն էլ ուղղակի ասում էին, թէ նա իր հոգին սատանային է ծախել, որն իր հմայքներովը նրան ջահելութիւն է տւել այնքան ժամանակով, ինչքանով որ նա պայմանաւորել է: Շատ քիչերն էին միայն հաւատում նրա խօսքերին և սպասում, թէ նրա միջոցով հայրենիքը պէտք է փրկւի:

Տարիներն անցնում էին. Լաղետն ու ամուսինը մեռան. նրանց տղերքն էլ հասունացան, սպիտակեցին ու նոյնպէս մեռան, թողնելով իրանց սերունդը: Իսկ Րուսուդանը ողջ էր, ջահիլ ու զեղեցիկ, և առաւօտից մինչև երեկոյ աշխատում էր քարի վերայ. այլ ևս ձորը նա համարեա չէր իջնում. այնտեղ մնացին միայն նրա հեռու ազգականները, որոնք չէին ճանաչում նրան, վախենում էին նրանից և

տեսնելիս՝ հեռու փախչում: Բուսուղանի համբերութիւնը չէր նւազում. նրան չէր տաղտկացնում այն անվերջ երկար ու չորքաշ կեանքը, որը զուրկ էր որևէ ուրախութիւնից և կամ հանգստութիւնից: Նա չէր նկատում ժամանակի անցնելը, չէր հաշւում՝ թէ քանի տասնեակ ու հարիւրեակ տարիներ պէտք է անցնեն նրա գլխով. չէր երազում նոյնիսկ իր սեփական բաղբաւորութեան մասին. այդպիսի մտքեր երբեք նրա գլխովը չանցկացան: Նա միայն տեսնում էր որ մուրճը տաշելով տաշելով՝ աւելի խորն է մտնում դրանիտի սրտի մէջ, աւելի և աւելի է մօտենում այն ըղձալի օրը, երբ Տիուլեան թագաւորութեան վերայ ազատութեան նոր արշալոյսը պէտք է ծագի կրկին:

Ի՞նչ կ'անի այն ժամանակ Բուսուղանը, ինչպէս կ'ապրի այն մարդկանց մօտ, որտեղ չունի ոչ մի ազգական, ոչ մի ծանօթ, երբ ամեն կապ խզւած է նրա ու մարդկանց միջև... Ի՞նչ է նրան սպասում այնտեղ—այդ մասին Բուսուղանը չէր մտածում: Եթէ նրան իսկապէս վիճակւած է համբերութիւնով հայրենիքը լծից ազատել, հենց այդ էլ նրա համար այնպիսի մի վարձատրութիւն է, որի առաջ ամենադառը կեանքն անգամ չնչին է

երևում: Եւ վերջապէս ինչո՞ւ մտածել այն բանի մասին, որը հեռււոր ու մշուշապատ ապագայի խորքումն է թաղւած:

Մի անգամ Արուինի թագաւորը՝ Չաւարը, կանչեց իր գլխաւոր իշխաններին, իմաստուն ու փորձաւճ ծերունիներին, հրամայեց նրանց նստել իր առաջ փարթամ առանձնասենեակում, պինդ ծածկել տւեց ոսկեզօծ դռները և սպա դարձաւ նրանց ու ասաց.

— Ու Արուինի իշխաններ և իմաստուններ, ձեզ կանչել եմ, որ ինձ խորհուրդ տաք այնպիսի կարևոր մի գործում, որից կախւած է մեր թագաւորութեան ապագայ բարօրութիւնը. օգնեցէք ինձ. ես արդէն ծերացել եմ. իմ մահից յետոյ տեղս պէտք է բռնի իմ որդին՝ Միրիանը. հենց նրա մասին էլ կամենում եմ ձեզ հետ խօսել. նա ինձ անհանգստացնում է. վախենում եմ՝ որ նա չի՛ դառնայ այնպիսի թագաւոր, ինչպիսին ես կը ցանկայի տեսնել:

— Թագաւոր, ինչո՞ւ համար չես հաւան կենում քո որդուն՝ թագաժառանգին, ասաց իշխաններից մէկը: Հոգուդ մեղք ես անում որ քո որդուց զանգատւում ես. նա թէ սիրուն է և բարեսիրտ, թէ խելօք է և համարձակ:

— Սյդ այդպէս է, պատասխանեց թագաւորը. բայց չկայ նրա մէջ մարդկային ամենա-

զլխաւոր յատկութիւններից մինը. համբերութիւն ասածդ ինչ է՝ չի իմանում: Մանկութիւնից մինչև այսօր նա ոչ մի գործ սկսած ու վերջացրած չէ, թէև շատ գործերի է ձեռք զարկել: Ամեն տեսակ միջոցների գիմեցի, փորձեցի, որ նրան հեմբերել սովորացնեմ, ոչինչ գուրս չեկաւ: Մի բան եթէ նրան դուր է զալիս, իսկոյն տաք տաք կպչում է գործի. ըսկտում է շատ լաւ, հասցնում է նոյնիսկ մինչև կէտք, բայց մէկ էլ տեսար՝ ձանձրացաւ, թողեց և ուրիշներին յանձնեց, որ մի կերպ վերջացնեն: Կարծում էի, թէ տարիքը առնելով կը փոխւի. բայց ահա այժմ նա արդէն հասունացած է, և ոչ մի փոփոխութիւն չեմ նկատում նրա մէջ: Աշխատեցի նրան պետական գործերի հետ ծանօթացնել, որպէս զի, իբրև ապագայ թագաւոր, իմանայ թէ գործերին ժամանակով ի՞նչ ընթացք պէտք է տայ: Բայց չեղաւ. շատ շուտով ձանձրացաւ, մի փոքր հանգիստ խնդրեց, իսկ ինքը թռաւ դէպի նւիրական անտառները և սկսեց որսորդութեամբ զբաղւել: Շուտով որսորդութիւնից էլ ձանձրացաւ, վերադարձաւ պալատ, շրջապատեց իրան գրքերով և ասաց, «գիտնականների կեանքը ամեն բանից լաւ է»: Բայց երկու շա-

բաթ չանցաւ, և ահա նա մոռացաւ գրքերը և սկսեց նկարչութեամբ պարապել:

Նորից կանչեցի մօտս, համոզեցի՝ որ լուրջ գործով զբաղւի. երեք օր լաւ պարապեց. բայց յետոյ ուրիշ բան տեսաւ ու թողեց գործը, որով ամբողջ պետութեան օգտակար պէտք է լինէր: Վաղուց պէտք է նա իմ խելօք ու գործունեայ օգնականը եղած լինէր, բայց նա չի կամենում ինձ օգնել, որովհետև համբերութիւն չունի: Եւ ահա ի՞նչ է այժմ իմ հոգսը. ի՞նչ կերպով կարելի է նրան փոխել, աշխատելու ցանկութիւն մտցնել նրա մէջ, դարձնել համբերող: Ահա այն միտքը, որը վաղուց ինձ հանգստութիւն չի տալիս, ահա մի հանելուկ, որը ես մենակ չեմ կարող լուծել: Օգնեցէք ինձ, ով արտւինեան իմաստուն մարդիկ, օգնեցէք ինձ ձեր բարի խորհուրդներովը:

Թագաւորը լուեց, լուռ էին և պալատականները. մի բոլորովին ճաղատ զլիսով, նօսք ու ալւոր միրուքով ծերունի վեր կացաւ տեղից և ասաց.

— Թագաւոր, թոյլ տուր ինձ ասել, որ քո որդին գրեթէ չի իմանում թէ ի՞նչ է վիշտը, ի՞նչ է կարօտութիւնը: Եթէ նա շրջապայէր իր և օտար երկիրներ, տեսներ, թէ մարդիկ ինչպիսի դժւար աշխատանքով են

մի կտոր հաց ձեռք բերում, ինչպիսի համբերութեամբ են տանում և՛ դառն աղքատութիւնը, և՛ սովածութիւնը, և՛ ցուրտը, զուցէ այնժամանակ նա նրանց խրդճար և ցանկանար լրջօրէն մտածել նրանց մասին. հասկանար, որ ինքը մեծ գործի համար է կանչւած, որ թագաւորը հօր նման պէտք է խնամէ իր ժողովուրդը: Թող զնայ ման դայ մեր թագաւորութեան մէջ, տեսնէ այն ամենը, ինչ որ կատարւել է քո և քո պապերի ձեռներով և ինչ որ դեռ էլի կարելի է կատարել: Թող զնա և ուրիշ երկիրներ և մօտից տեսնէ, թէ ինչքան մեծ է մարդկային համբերութիւնը: Թող տեսնէ, թէ ինչպէս մարդիկ ճահիճներ են ցամաքեցնում, զրանիտ ժայռերի մէջ տաճարներ են փորում, փոքրիկ աղիւսներից հսկայ շէնքեր են կանգնեցնում. ի՞նչպէս մերկ քարի վերայ հող են ածում և այդ հողի մէջ ցորենահատիկ սերմանում: Թող զնայ այդ բոլորը տեսնէ, զուցէ այն ժամանակ հասկանայ, թէ համբերութիւնը ինչքան կարևոր է մարդու համար:

Մերունին խօսքը վերջացրեց. լսողները մի ձայնով զովաբանեցին նրան ու հաւանեցին նրա խորհուրդը: Թագաւորը, մի փոքր մտածելուց յետոյ, համաձայնեց, շնորհակալ եղաւ ծե-

րունուց, հրամայեց ձեռաց կանչել Թագաժառանգին՝ Միրիանին և յայտնեց նրան իր ցանկութիւնը, որ զնայ շրջագայի իր և օտար երկիրներ և մօտից տեսնէ, թէ մարդիկ ի՞նչպէս են ապրում, ինչ լաւ բան կարելի է օրինակ վերցնել նրանցից և ի՞նչ տեսակ վատ բաներից պէտք է աշխատել խոյս տալ: Թագաժառանգին շատ դուր եկաւ այդ բանը. նա ինքն էլ ցանկանում էր տեսնել օտար երկիրներ, ծովեր, սարեր ու ձորեր. շնորհակալութիւն յայտնեց հօրը և առանց դանդաղելու սկսեց պատրաստութիւն տեսնել:

Միրիանը զնայ ծանապարհօրդելու. շրջագայեց Արաւինեան թագաւորութիւնը, ամեն բան տեսաւ, լսեց. բայց ոչ մի բան նրան չը դարմացրեց: Գնաց և օտար աշխարհներ, շատ բաներ տեսաւ. բայց այնտեղ էլ նրան ոչինչ չդարմացրեց, ոչ մի բան չխօսեց նրա սրտի հետ և չհասկացրեց այն ճշմարտութիւնը, թէ որտեղ ոյժը անկարող է՝ այնտեղ համբերութիւնն ու դանդաղ աշխատանքը կը տանեն յաղթութեան դափնին:

Երկար թափառելուց յետոյ՝ Միրիանը ծանապարհօրդելուց էլ ձանձրանալով, թողեց ու դարձաւ դէպի հայրենիք, առանց իր մէջ որևէ փոփոխութիւն դրալու: Վերադարձին

նա պէտք է անցնէր Տիուրեան թագաւորութեան միջով: Եւ ահա, երբ նա Նիսանիի ձորովն էր անցկենում, յանկարծ զընգոցի ձայն լսեց, հնչե՞ղ ու համաչափ ձայն, կարծես մէկը մուրձը քարին է զարնում. զընգոցը հարեան ձորի խորքիցն էր գալիս, յայտնի չէ թէ ինչ բարձր տեղից:

Միրիանը կանգնեց ու մտիկ արեց. կանգնեցին և նրա ուղեկիցները: Ի՞նչ է նշանակում դա արդեօք. նրանք իրանց շուրջը գննեցին, բայց առանձին ոչինչ չտեսան. աչ ու ձախ կողմերից պարիսպների նման բարձրացել են լեռների կողերը և զրեթէ բոլորն էլ խիտ անտառով են ծածկւած. միայն մի տեղում անտառ չկայ, մերկ ժայռեր են երևում, նրանց միջում սեխն է տալիս ահագին մի քար և նրա մօտ ինչ որ սոււեր է փողփողում. մա՞րդ է այն, թէ ուրիշ բան, յայտնի չէ: Մօտակայ զիւղին հասնելուն պէս՝ Միրիանը հարցրեց առաջին պատահողին.

— Այն ի՞նչ զընգոց է որ լսւում է ձորումը:

Գիւղականը պատասխանեց.

— Այնտեղ, բարձրումը, սարի ողիները ոսկի են կոփում. սալի փոխարէն քարն են բանայնում, կրակի փոխարէն՝ արեգակի ճառագայթները, փուքսի փոխարէն՝ ազատ քա-

մին: Այստեղից երևում է այն քարը, որի վերայ նրանք ոսկի են կոփում:

— Ա՛յ քեզ բան. ուրեմն սարի ողիներ են ապրում այնտեղ. ուղեկցիր ինձ, ես կամենում եմ նրանց տեսնել, խնդրեց Միրիանը. բայց խօսակիցը հրաժարւեց.

— Լաւ տեղ չէ այնտեղ. մեղանում վախենում են. ոչ ես կը գնամ, ոչ էլ քեզ խորհուրդ կը տամ գնալ:

— Ի՛նչ ես կամենում եմ գնալ այնտեղ. չկայ արդեօք մէկը որ ինձ ճանապարհ ցոյց տայ. ես մենակ էլ կը գնայի, բայց անտառում կարող եմ մոլորւել:

— Տաղիւ թէ գտնուի մի մարդ, որը յօժարի քեզ հետ այնտեղ գնալ:

Միրիանը զիւղը մտաւ, որ ուղեկից գտնի. բայց ոչ ոք չէր կամենում գնալ զրանիտէ քարի մօտ, ամենքն էլ վախենում էին. միայն մի ջահիլ որսորդ յօժարեց ուղեկիցել նրան անտառի միջով մինչև այն տեղը, որտեղից նա ինքը կարող էր գտնել ճանապարհը: Իր հետի մարդկանց ցածր թողնելով՝ Միրիանը որսորդի հետ անտառի միջով անցաւ դէպի այն ժայռերը, որոնց վերայ սեխն էր տալիս քարը:

Միրիանը որսորդից հարցրեց, թէ նա

ինչ է լսել սարի ոգիների ձայնն: Որսորդն ասաց.

— Զանազան բաներ են ասում այդ զրընգոցի ու քարի ձայնն. մէկն ասում է, իբր թէ ոգիներն այնտեղ ոսկի են կոփում. միւսը՝ թէ նրանք քար են ծակում, և երբ մէջէմէջ կը ծակեն, այն ժամանակ իբր թէ վերջ կը արւի մեր ստրկական կեանքին, կը կործանւի Արաբական թագաւորութիւնը և նորից կը սկսի ծաղկել մեր Տիուլեան թագաւորութիւնը ազատութեան ծոցում: Ասում են նոյնպէս, իբր մի տիուլցի աղջիկ իր յանցանքների համար դատապարտւած է, որ այդ քարը ծակի, իբր թէ շատ հարիւր տարիներ է, միշտ զարնում է քարին և չի կարողանում ծակի. և մինչև չծակի, ոչ թողութիւն կը ստանայ, ոչ կը ծերանայ և ոչ մահը նրան կ'առնի: Ո՞վ է իմանում, զանազան բաներ են ասում, որն է ուղիղը, չենք իմանում, որովհետև ոչ մի կրարի՞մ դեռևս չէ յանդգնել մտանալ այն քարին:

Թագաժառանգի հետաքրքրութիւնը վառւեց. նա վճռեց որ ինչ էլ լինի՝ անպատճառ մտանայ քարին: Ահա, նրանք դուրս եկան բաց տեղ. դէնք ծառերն արդէն ցանցառ ու միմեանցից հեռու են բուսած. ներքեում՝ փրփրփրոտ Նիսանին է աղմկում ու պղպձում. վերե-

ւում՝ քարի ծալքերն են մէկը միւսի վերայ բարձրանում. սոսկալի դրանիւր սեխն է տալիս, իսկ նրա վրայով՝ բարձրում, սարի դազաթի ձիւնեղէն թաղն է փայլում, նա ամբողջովին ադամանդէ կայծերով է վառւած ու պէճին է տալիս արեգակի ճառագայթների տակ. զարհուրելի զրնգոցը բանի գնում աւելի ու աւելի լսելի է դառնում: Որսորդը մնաս բարև ասեց Միրիանին ու շտապով ետ դարձաւ: Միրիանը սկսեց մենակ բարձրանալ ժայռերի ծալքերով. զրնգոցը գնալով ուժեղանում է. քարի մօտ կանգնած մարդկային կերպարանքը արդէն աւելի պարզ է տեսնւում. ակնապիշ նայում է Միրիանը և որոշում է որ դա մի կին է. տեսնում է նրա երկար զգեստը, բարակ ձեռները, գլուխն ու սև զիսակը. աւելի՛ մօտ, աւելի՛ մօտ... ահա, նա արդէն բոլորովին մօտեցել է. կանգնեց, նայում է:

Ըստ երեոյթին դա մի հասարակ կին է. ջահիլ է և նրբակազմ. բայց գեղեցիկ է այնպէս, որ նմանը հազիւ թէ էլի պատահի: Միրիանը իր հօր պալատում շատ գեղեցկուհիներ էր տեսել, բայց դրա նմանը չէր տեսել:

Գեղեցկուհին մուրձը ձեռքին՝ համաչափօրէն հարւածում է երկաթէ ձողի վերի ծայրին. իսկ միւս ծայրը դրել է քարի ձեղքի

մէջ. ժամանակ առ ժամանակ կանգ է առնում, ձողը հանում է ճեղքից, քարի փշրանքը խնամքով դուրս է ածում և կրկին սկսում է աշխատել: Երկար ժամանակ Միրիանը նայում էր, մինչև որ աղջիկը վերջապէս նկատեց նրան ու զարմացած կանգ առաւ. շատ վաղուց է որ նա իր մօտ մարդ չի տեսել: Թագաժառանգը նոյնպէս մտիկ տւեց նրա գէճքին և ակամայ ժպտաց, որովհետև աղջիկը նրան չափազանց դուր եկաւ. և մարդիկ նրանից վախենում են...

Միրիանը մօտեցաւ և հարցրեց.

— Անունդ ի՞նչ է:

— Բուսուղան:

— Ո՞վ ես դու:

— Տիուլցի աղջիկ եմ. ժամանակով հովուուհի էի, հօրս ոչխարներն էի արածում. բայց այդ շատ առաջ, չեմ յիշում նոյնիսկ թէ այդ երբ էր:

— Ի՞նչ ես անում այստեղ:

— Ես կամենում եմ այս քարը մէջից ծակել:

— Ինչո՞վ, մուրճով...

— Այո, ես միայն մուրճ ունեմ և երկաթ է մի ձող, ուրիշ ոչինչ:

— Քո աշխատանքը թեթևներիցը չէ. բայց ինչո՞ւ համար ես այդ անում:

— Ինչ գուշակել են, որ երբ այս քարը երգել կրսկսի, այն ժամանակ Տիուլեան թագաւորութիւնը արաբական լծից կ'ազատւի: Իսկ երբ քարը ներսից դատարկւի և այս խողովակով ներսը ջուր դնայ, այն ժամանակ քարը ձայն կը հանէ:

— Ի՞նչպէս պէտք է անես, որ ներսը ջուր դնայ:

— Ես քարը դեռի մօտ կը դրեմ. իսկ թէ այդ ի՞նչպէս կ'անեմ՝ դեռ ևս չեմ իմանում. յետոյ ամեն ինչ կը պարզւի. այժմ ծակելու քիչ է մնացել. շուտով, շուտով կը վերջացնեմ:

— Եւ շատ ժամանակ է որ դու աշխատում ես:

— Ծատ ժամանակ է. ես սկսեցի աշխատել այն տարին, երբ արաբացոց թագաւոր Դուրմեսը մեր երկրին տիրեց և մեր թագաւորին գերի տարաւ հետը:

— Ի՞նչ ես ասում. դա շատ հին բան է. երկու հարիւր տարի է անցել այն օրից:

Բուսուղանը սոստիկ ապշելուց մի քայլ ետ դնաց:

— Ուրեմն երկու հարիւր տարի՞ է ինչ որ ես աշխատում եմ. ես կարծում էի, թէ աւելի պակաս է, շատ աւելի պակաս է:

— Դու, երևի, սխալեցիր, որովհետև չէիր կարող Դուրմեսի ժամանակ պարել:

— Ոչ, ես չեմ սխալել. արարները իմ աչքիս առաջ եկան ու ատրեցին մեր երկրին:

Եւ նա պատմեց նրան այն ամենը, ինչ որ ասեց էր և ինչ որ պատահել էր նրա հետ:

Միբիանը լսում էր նրան ու զարմանում: Զարմանում էր և չէր կարողանում հաւատար, թէ այդ դեղեցկուհու քնքոյշ ձեռները երկու հարիւր տարի շարունակ մուրձով հարւածել էին կարծր գրանիտը, թէ երկու հարիւր տարի օրէցօր նա աշխատել էր այն յուսով, որ նրա աշխատանքը չի կորչի, ցանկալի պտուղ կը տայ և նա կը տեսնէ այդ պտուղը: Նայում էր համարեա միջեցը ծակած քարին և զարմանում էր այն մեծ սիրոյ վրայ, որն այդ աղջիկը տածում էր դէպի իր հայրենիքը. զարմանում էր նրա համբերութեան վրայ, այդ մեծ և աննկուն ուժի վրայ, որով նա կարողացել էր գլուխ բերել այդպիսի ասպդին, տաժանակիր և ապերախտ մի գործ: Եւ կարծրում էր ամօթից՝ մտաբերելով իր անհամբերութիւնը. ամաչում էր նոյնիակ մտաբերել, թէ ինքը իր կեանքում ոչինչ չի շինել, ոչ մի գործ իր վախճանին չի հասցրել, թէև այն բոլոր գործերը, որոնցով նա կարող էր զբաղ-

ւել, մի կաթիլ էին ծովի մէջ՝ համեմատած աղջկայ հսկայական աշխատանքի հետ, այդ գրանիտայ քարի հետ, որը ծակած է առաջին կանգնած նրբակազմ ու քնքոյշ աղջկայ ձեռներովը:

Նա նայում էր և մաքումը ինքն իրան խօսք տալիս, թէ այսուհետև նա կը փոխւի, ոչ մի գործ կիսատ չի թողնի: Եւ ամեն անգամ, երբ նա կը սկսի գործից ձանձրանալ, իսկոյն կը մտաբերէ այս աիուլցի աղջկայ մեծ աշխատանքը. և այդ օրինակը կ'օգնի նրան՝ գործը հասցնել մինչև իր վախճանին: Բայց ոչ յիշելը քիչ է. նա կամենում է նրան— աղջկան ունենալ իր մօտ, մշտապէս տեսնել նրան, որ ամէն օր և ամէն ժամ յիշէ, թէ աղջիկը ինչ վճռեց տալ հայրենիքին նրա բաւելաութեան համար, այն ժամանակ ինքն էլ նրա օրինակին հետևելով, չի խնայի իր կեանքը՝ նուիրել այն մեծ գործին, որից կախած է հայրենիքի բազդը: Բայց նախ քան այդ անելը պարտաւոր է հանգիստ տալ աղջկան. բաւական է ինչքան նա չարաչար աշխատեց. ժամանակ է որ այդ քնքոյշ ձեռները հանգիստ վայելեն. նա, այդ աղջիկը, իր վեհ օրինակովը Միբիանին սովորացրեց, թէ ինչ է համբերութիւ-

նր. ինքն էլ զբա փոխարէն կը զնայ ու կ'ազատէ նրա հայրենիքը:

— Այո, Բուսուդան, մեծ է քո աշխատանքը, ասաց նա, երբ աղչիկն իր խօսքը վերջացրեց. և ժամանակ է քեզ հանգստանալու, ժամանակ է քեզ վարձատրելու այդ ուժիցդ վեր աշխատանքի փոխարէն: Այստեղ, այս քարի մօտ, որի վերայ այնքան երկար աշխատեցիր, երգուծ է քեզ Միրիանը, Զաւար թագաւորի որդին, որ Արաւիկի բոլոր զօրքը կը ժողովէ, բոլորին ոտի կը հանէ, կը զինէ բոլոր կուելու ընդունակ տիուլցիներին և զ՛նքս կը վանէ թշնամուն ձեր թագաւորութիւնից, որպէս զի նա լինի ազատ, ուժեղ և փառաւոր, ինչպէս եղել է մի ժամանակ: Ես զնում եմ, բայց նորից կը գամ այստեղ. դու կաց ու սպասիր. ես կը վերադառնամ ու կը բերեմ քեզ Տիուլեան թագաւորութեան ցանկալի ազատութիւնը:

Վառ կրակի նման վառւեցին Բուսուդանի աչքերը, նրա այտերի վերայ կարմիրը խաղաց:

— Ես իմանում էի, իմանում էի, որ իմ աշխատանքը իզուր չի կորչելու. իմ աշխատանքը մօտ է իւր վախճանին, մօտ է և այն օդնութիւնը, որ պէտք է հասնի իմ թշուա հայրենիքին. զնա, զնա, քաջ թագաժառանգ,

կատարի խոստումդ, և երկնային թագաւորը կը հատուցանէ քեզ. այս կեանքում կ'ուզարկի քեզ ուրախութիւն և բաղդաւորութիւն. իսկ միւս կեանքում՝ արքայութեան յաւիտենական վայելքը կը լինի քո բաժինը:

— Բայի դրանից նա ինձ կ'ուզարկի և մի զեղեցկուհի ամուսին, որը ինձ կը սովորեցնի այն, ինչ որ չկարողացան սովորացնել Արաւիկի իմաստունները, աւելացրեց Միրիանը և մի անգամ էլ Բուսուդանի զեղեցիկ դէմքին նայեց ու շտապով իջաւ ցած: Բուսուդանը նրան չհասկացաւ և չմտածեց նրա վերջին խօսքերի վերայ. նա միայն մի՛ բան զիտէր՝ որ իրա աշխատանքը մօտ է վախճանին. և կրկնակի եռանդով ու հաճոյքով նորից շարունակեց զօրծր... մի՛ քիչ էր... մի՛ քանի օր... և քարը արդէն կը ծակւի...

Եւ ահա հասաւ այն օրը, երբ Բուսուդանի մուրճը վերջին հարւածը տւեց քարին, վերջին բեկորը ընկաւ գետին և քարի ծակւածն ամբողջովին երևաց: Ուրախութիւնից ծափ տւեց Բուսուդանը և երկար ժամանակ քարի շուրջն էր պտտում, մէկ այս և մէկ այն կողմից մտիկ տալով բացւածքին. յետոյ նրատեց մօտիկ և ընկաւ մտածմունքների մէջ՝ նայելով դէպի ցած, դէպի ձորը:

Մի բան էլ մնաց անելու, և այն՝ ամենազլխաւորն էր. ինչպէս անել, որ շուրջ քարի բացւած քովն անցկենայ, քարն ի՞նչպէս ցած տանել, Նիսանիի ջրերում զետեղել: Նա յիշեց, որ ճգնաւորի պրում մի բաձ էր տեսել. դնաց և գտաւ. նոր էր և մի փոքր ժանգոտած: Բուսուղանը մաքրեց և սկսեց նրանով քարի մօտի հողը փորել. շուտով քարի շուրջը մեծ փոս կազմւեց. օրէցօր քարը աւելի և աւելի դուրս էր դալիս հողի միջից. մի քիչ էլ... և ահա, բազմադարեան անշարժ քարը շարժւել սկսեց: Բուսուղանը փորձեց նրան հրել, և քարը, ամեն կողմից բացւած լինելով, հիմքից տատանւեց, առաջ թեքւեց, մի անգամ էլ տատանւեց և անասելի դղրդոցով ցած զլորւեց, տանելով իր հետ բուսախառն հողն ու մանր քարերը:

Բուսուղանը հաղիւ ժամանակ ունեցաւ ետ ցատքելու և իրան տեղումը պահելու: Գրանիտի ահագին զանգւածը արագութեամբ ցած էր թռչում՝ զարնւելով ժայռերին, շարդելով ու հետը տանելով դէպի հեռաւոր անդունդը:

Սարսափելի աղմուկից, ճաքճաքումից ու դղրդոցից լեռան կողերը դողդողացին. ինչ կենդանիներ որ կային շրջակայքում, մարդ թէ

անասուն, բոլորն էլ սարսափից փախան ու թաղնւեցին: Բուսուղանը կանգնած էր վերելում, ժայռին սեղմւած, և դողդողալով նայում էր ցած, Նիսանիի փրփրուն ալիքներին: Քարը հա՛ պլորւում էր. ահա՛ լուեց ջրի աղմկալի ծփծփոցը և նա վերեկից տեսաւ, թէ ինչքա՛ն բարձր՝ համարեա մինչև այն ժայռի ստորոտը, որտեղ նա կանգնած էր, կրակի սիւնի նման ցայտեցին վրդովւած կաթիլները, շատրւանի նման նրանք վեր թռան, կայծակնեցին ու պրսպրղացին արեգակի առաջ, ինչպէս օդի մէջ ցրւած անհամար թանկագին քարեր: Կատաղի մռնչոցով վրայ պրժան ալիքներն իրանց հօսանքը բռնող արդելքի վերայ, ճգնում էին պոկել նրան տեղիցը, ջարդոտել, փշրել ու տանել իրանց հետ:

Բայց հանդիստ ու անշարժ նստած է գրանիտէ քարը ջրի քարոտ յատակի վերայ: Նեղսիրտ ալիքները չեն կարողանում շարժել նրան տեղիցը. զգալով իրանց այդ ապիկարութիւնը՝ նրանք բարձրաձայն հառաչեցին. և այդ հառաչանքը դառնազին ու սրտաճմլիկ հեկեկանքների փոխւելով, դնաց ու ցրւեց ձորի մնացած մթնոլորտում: Ուրիշ ալիքներ սլանալով հասան ու բռնեցին առաջինների տեղը, կատաղաբար յարձակւեցին հանդիստ նստած քարի

վերայ. բայց նրանք էլ միայն փրփրացին, գոյն-
զգոյն կաթիլներով իրանց շուրջը ցնցղեցին ու
անցան:

Նրանց ետևից երևացին նորերը, նոր կա-
տաղութեամբ, նոր հառաչներով, մոռցողով և
աղմուկով: Զորուձը, օդի մէջ՝ զղրդոց ու շա-
ռաչ էր միայն, որ լսուձ էր, կարծես դժոխքը
այնտեղ էր անդափոխուէր:

Ձեռները սեղմած սաստիկ բաբախող սրը-
տին՝ կանգնած էր Բուսուգանը վերևում, ժայ-
ռի վերայ և ըսպէները, որոնք անցկացան մին-
չև քարի զլորուէլը, նրան աւելի երկար թը-
լացին, քան թէ այն դարերը, որ անցկացրեց
այստեղ՝ ծանր ու միօրինակ աշխատանքի մէջ:
Նա սպասուձ էր, և վախենուձ էր, և զողո-
ջուն սրտով ահանջ էր դնուձ այն դժոխային
խառնիձադանձ ձայներին, որոնք զալիս էին ձո-
րից և աշխատուձ էր զանազանել նրանց մէջ
մի ձայն, որը կարծես դուրս զալիս լինէր ձակաձ
քարի վիրաուոր կրձքից: Ահա, աղմուկը մի փոքր
հանգարուէց, կաթիլները այժմ ոչ այնքան
բարձր են թռչուձ, փրփուրները ոչ այնքան
հեռու են ցայտուձ...

Եւ յանկարձ՝ կատաղի ալիքների աղմը-
կայոյզ պղպձոցներից մի ձայն դուրս պրձաւ,
չի՞նչ ու պարզ ձայն, ներդաշնակ և ուժեղ,

ինչպէս մի յաղթական երգ. և սարի արձա-
գանքը, ծմակների ձոցերուձ զարթներով, հետն
առաւ նրան ու սլացաւ դէպի լազուր բար-
ձուէքը, դէպի անթառամ ու անմահ դեղեց-
կութեամբ փայլող սարերի գագաթները:

Արձանացաւ Բուսուգանը, ամբողջովին
ահանջ դարձաւ. մի՞թէ... չսխալուէց նա ար-
դեօք... ոչ, ահա, դարձեալ լսուձ է միևնոյն
ձայնը, դարձեալ, դարձեալ... ահ, ուրեմն այդ
նա է, քարն է այդ երգողը:

Եւ զլուխը կորցրածի նման յած վազեց,
դէպի ձորը, առանց ոտների տակ նայելու.
ժայռերի սրածայր ցցունքները նրա զգեստն
էին պատառոտուձ, բայց ոչ մի բանի վրայ
ուշադրութիւն չէր դարձնուձ, այլ սահելով
անցնուձ էր համարեա ուղղաձիգ լեռնակողե-
րով և չէր վախենուձ զլորուէլուց. նրան թուձ
էր՝ կարծես, թեք է ստացել ու թռչուձ է,
առանց ոտները շարժելու...

Ահա և ձորը, ահա և Նիսանիի ափը, ահա
և քարը՝ նստած ալիքների մէջտեղուձ. ալևոր
ալիքները զարնուձ են նրան, լալիս են, չա-
րանուձ, իսկ քարը անշարժ նստած է և նրա
կրձքից մինը միւսի ետևից ներդաշնակ հնչիւն-
ներ են դուրս զալիս և մէկմէկու հետ միա-

նալով՝ կազմում են հասարակ, բայց հրաշալի
և նոր մեղեդի:

Քարը երգում է:

Եւ այնքան վեհ, այնքան ներդաշնակ են
նրա երգի հնչիւնները, որ թոււմ է, թէ ներ-
սում մի երաժիշտ է նստել և լաւագոյն օր-
գանի վերայ նւագում է իւր նոր և դեռևս
չլուած հանդիսաւոր օրհներգը:

Րուսուդանը կանգնած է անշարժ և չի
հաւատում իր ականջներին. անյաղօրէն մտիկ
է անում այդ հրաշալի հնչիւններին և նրա
սիրտը թունդ է առնում. ուրախութեան ար-
ցունքները սեղմում են կուրծքը, հաւաքւում
են կոկորդի մէջ ու դուրս դարնում դէպի աչ-
քերը:

Քարը երգում է, և նա կարծես մի առ
մի շոկում է այդ երգի խօսքերը. նա երգում
է Րուսուդանի տաժանակիր աշխատանքը, որը
պսակւած է փառադարձ յաղթութեամբ, նա
երգում է Տիուլեան թագաւորութեան գալիք
ազատութիւնն ու փառքը: Քարը երգում է,
Րուսուդանն էլ լսում է նրան և չի նկատում,
որ ինքը ձորումը մինակ չէ, այլ ամեն տեղ,
Նիսանիի երկու ափերի վերայ, ժողովուրդ է
հաւաքւած. ամբողջ զօրքը հանդիսաւոր քայ-
լերով դիմում է դէպի քարը, իսկ զօրքի առա-

ջից, շքեղ ձիու վերայ նստած, գալիս է թա-
գաժառանգ Միրիանը: Ահա, նա արդէն ծօտ
է, ցած իջաւ ձիուց, մօտեցաւ Րուսուդանին.

— Ողջոյն քեզ, Րուսուդան, ուրախ լուր
եմ բերել քեզ. արաբները յաղթահար ու ջարդ-
ւած են. նրանք համաձայնեցին ծանր հարկ
վճարել Տիուլեան թագաւորութեան: Կորաւ,
չքացաւ դարաւոր ստրկութիւնը. գարնան ա-
րեգակից աւելի վառ է փայլում այժմ ոսկի
ազատութիւնը քո թանկագին հայրենիքի հա-
մար:

Ցնցահար եղաւ Րուսուդանը. նայում է
Միրիանին, նայում է ժողովրդին... ամեն տեղ
ուրախ դէմքեր, կենդանի զրոյց և կայտառ
ծիճաղ... այո, այդ է ազատութիւնը... Հասաւ
վերջապէս այդ պայծառ օրին. և հանդանրտ
չոքեց նա, աչքերը երկնքին ուղղելով, և ար-
ձանացաւ, անձնատուր եղաւ անձայն աղօթան-
քին: Երբ բարձրացաւ դետնից, Միրիանը բռո-
նեց նրա ձեռից, մօտեցրեց ժողովրդին և ասաց
բարձրաձայն.

— Իուք ինձ ազատարար անունը տուիք.
բայց այդ անունը ի՛նձ մի տաք, այլ սրան. եթէ
ես նրան չհանդիպէի, եթէ նա ինձ չապշեցնէր
իր անձայր համբերութեամբը, իմ մտքովն էլ
չէր անցկենայ Տիուլեան թագաւորութիւնը

կեղեքիչներէից աղատելու գործը, որովհետեւ մինչև այժմ էս իմ կեանքում ոչ մի գործ ըսկաած ու վախճանին հասցրած չէի. և ձեր աղատութեան գործը առաջինն է, որ մինչև վերջը տարաւ անհամբեր Միրիանը: Բայց դուք կարելի է չէք լսել, չէք իմանում, թէ այս աղջիկը ո՞վ է և ի՞նչ արեց ձեզ համար. լսեցէք: Եւ պատմեց ժողովուրդին՝ ինչ որ դիտէր Բուսուգանի մասին և աւելացրեց.

— Ուրեմն, եթէ նա չլինէր, տիուլցիները դեռ երկար ժամանակ ստրուկ մնացած կը լինէին. ուստի նրան շնորհակալ եղէք, միմիայն նրան:

— Փնօք ու պատիւ Բուսուգանին և մեր անվերջ շնորհակալութիւնը, աղաղակեց ամբոխը միահամուռ ոգևորութեամբ: Միրիանը նորից խօսեց.

— Սյժմ դուք ազատ էք. և էս ձեզ կանչեցի այստեղ, այս ձորի մէջ, որտեղ երկու հարիւր տարի շարունակ այս աղջկայ սիրող սիրտը ձեզ համար է աշխատել, որպէսզի թագաւոր ընտրէք ձեզ համար և զլսին արքայական թագ ղնէք. ընտրեցէք արժանաւոր, կորովի և համարձակ մէկին, որը բաղդաւորացնել կարողանայ ձեր ազատած հայրենիքը:

Ամբօխի մէջ աղմուկ բարձրացաւ. ամենքն

էլ կանչում էին, փափախները թափահարում, բայց ոչինչ չէր կարելի հասկանալ: Ահա, տիուլցիների միջից՝ ամենից յարգւած մի ալեւոր դուրս եկաւ, ինչ որ մի բան ասաց ամբօխին, մօտեցաւ քեօխւաններին, որոնք արքայական թագը նախշուն բարձի վերայ բռնել էին ձեռներում, վեր առեց բարձը և խորին երկրպագութեամբ աւելց Միրիանին ու ասաց.

— Տիուլցի ժողովուրդը քեզանից իզատ ոչ ոքի չի կամենում իրան թագաւոր ունենալ. դու մեզ աղատեցիր օտարազաւաններից, դու էլ, եթէ պէտք լինի, կը պաշտպանես մեզ փորձանքներից. եղի՛ր ուրեմն մեր թագաւորը և իմաստութեամբ ու ողորմածութեամբ թագաւորի՛ր մեզ վերայ. բոլոր տիուլցիները կողմից խնդրում եմ՝ ընդունիր այս թագը և դիր քօղխին:

— Ով Տիուլեան ժողովուրդ, պատասխանեց Միրիանը՝ դառնալով ամբօխին, էս շնորհակալ եմ ձեզանից այդ պատւի համար, որ ինձ ցոյց էք տալիս. բայց կրկին յիշեցնում եմ ձեզ, որ ձեր ազատութեան զխաւոր հեղինակը էս չե՛մ, այլ նա՛ է, և միայն նա... և մատնացոյց արեց Բուսուգանին: Ուղիղ է, էս ձեզ համար աշխատեցի. բայց ի՞նչ նշանակութիւն ունի իմ աշխատանքը, եթէ համեմատենք Բու-

սուղանի աշխատանքի հետ: Ինձ թաղով էք կամենում վարձատրել: Բայց ինչո՞վ էք վարձատրելու Ռուսուղանին՝ նրա արած մեծ զոհաբերութեան համար. և մի՞թէ երկու հարիւր տարւայ աշխատանքը արժանի չէ ամենաբարձր պարգևի. մի՞թէ ես նրանից աւելի ընդունակ եմ սիրելու ձեր երկիրը, որին նա նւիրել է իր բոլոր ուրախութիւններն ու մխիթարանքը. ո՞չ թէ ինձ՝ այլ նրան պէտք է առաջարկէք թաղը:

Ամբոխի մէջ զարհուրելի ազմուկ բարձրացաւ. մի ծասը Ռուսուղանին էր ուղում թագուհի ընտրել, միւսը—Միրիանին. իսկ երրորդը—երկուսին էր:

Չսպասելով խառնիճաղանճ ամբոխի պատասխանին՝ Միրիանը վերջրեց թաղը և կամենում էր դնել Ռուսուղանի սելիկ զանգուրների վերայ. բայց Ռուսուղանը ետ կասեցրեց նրա ձեռքը.

—Ոչ, ոչ, ես խղճուկ մի հովուհի եմ, այդ զարդը ինձ չի սաղի. ինձ չի սաղի իշխել ամբողջ ժողովրդի վերայ. ես զիտեմ սիրել նրան, զո՞հել նրան՝ ինչ որ կարող եմ, բայց կառավարել՝ ես չեմ կարող. դու թագաւորի որդի ես և թաղը քե՛զ կը սաղի. դո՛ւ պէտք է լինես Տիուլեան թագաւոր. եթէ իմ ձայնը

այստեղ որևէ նշանակութիւն ունի՝ ես այդ կը խնդրեմ իմ բոլոր եռանդովը:

—Լաւ, ասաց Միրիանը, ժպտոր դէմքին. ես կը լինեմ Տիուլցիների թագաւոր, բայց դու էլ պէտք է լինես իմ ամուսինը և թագուհի, ապա թէ ոչ՝ ես չեմ համաձայնի:

Ռուսուղանը շփոթւեց և խոնարհեցրեց զուրխը. նրա այտերը ալ վարդի նման կարմրեցին. կամենում էր ընդդիմանայ, հրաժարուել. բայց երբ պատահամա՞ր թագաժառանգի երեսին նայելով՝ տղամարդի պայծառ ու սիրող հայեացքին հանդիպեց, խօսքերը հէնց շրթթունքների վերայ էլ մեռան. աչքերը խոնարհեցրեց և ոչինչ չասաց: Իսկ թագաժառանգը՝ չսպասելով նրա պատասխանին, դարձաւ դէպի ժողովուրդը.

—Տիուլցիներ, շնորհակալութեամբ ընդունում եմ ձեր թաղը և խոստանում եմ իմ ամբողջ կեանքում անդուլ հոգ տանել իմ նոր հայրենիքի բարելաւութեան, բազմաւորութեան ու փառքի համար. և թող օգնէ ինձ իմ հոգսերի մէջ Ռուսուղանը, իմ ամուսինը և թագուհին:

Ամբոխի բերնից ցնծութեան աղաղակներ դուրս թռան, փափախներ էին որ օդն էին թռչում, և այդ ցնծութեան ձայների մէջ աղ-

մկայոյզ Նիսանիի գանգասն ու գրանիտ քարի ներդաշնակ երգը կուլ գնացին...

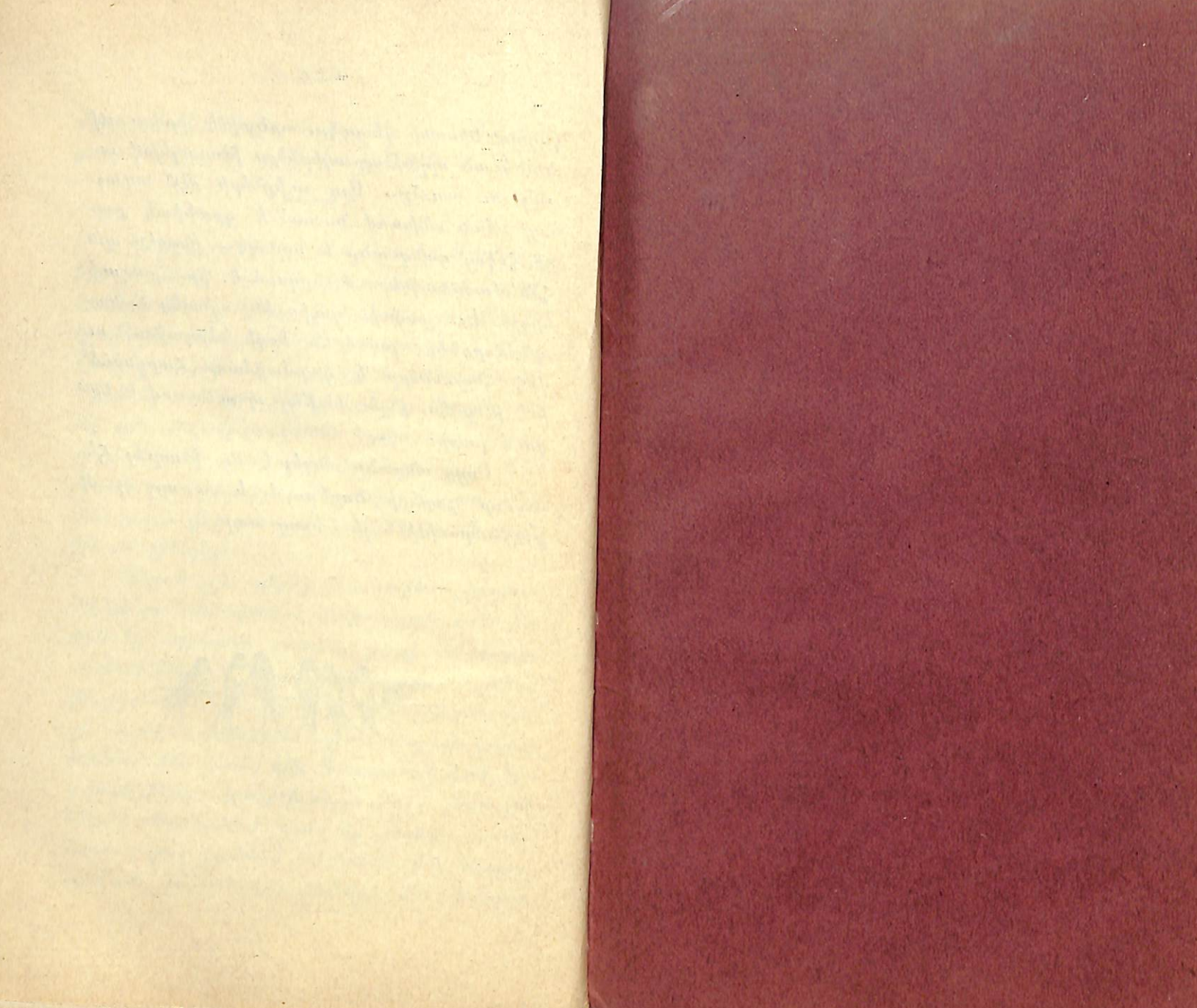
Երկար տարիներ թաղաւորեց Միրիանը իր ամուսնու՝ Բուսուղանի հետ. նրա հայրը՝ Զաւարը մեռաւ. Արուիկեան թաղաւորութիւնն էլ միացաւ Տիուլեան թաղաւորութեան հետ: Լինելով արգարասէր, կորովի և առատաձեռն՝ Միրիանը ամենքին սիրելի էր. չէր մնացել նրա մէջ այն անհամբերութեան նշոյլն անգամ, որը մի ժամանակ վշտացնում էր նրա հօրը: Միրիանը կատարեց իր խոստումը. Բուսուղանի հետ դահի վերայ նստած օրից նա ոչ մի գործ կիսատ չթողեց:

Անցան այն օրերից շատ դարեր. յիշողութիւնները նսեմացան ու անհետացան. ամեն ինչ փոխւեց աշխարհի վերայ... բարձր ու վարձր, աւանդութիւն և մարդկային զգեստ. նոյնիսկ վերոյիշեալ թաղաւորութիւնները չքայան, տեղի տալով ուրիշներին. այժմ ոչ ոք չի կարող իմանալ թէ որտեղ էին Արուիկեան կամ Տիուլեան թաղաւորութիւնները: Բայց լեռնային նեղլիկ միջանցքում այժմ էլ, ինչպէս առաջ, կատաղաբար սլանում է, ծփծփում է և պըղպըղում՝ յաւերժական ձիւներից ծնւած աղմը-

կայոյզ Նիսանի գետակը, արծաթէ փրփուրով ծածկւած սրընթաց ալիքները թաւալելով առաջ ու առաջ... Սյդ ալիքների մէջ՝ առաջւայ նման անխռով նստած է գրանիտէ քարի հսկայ գանգաւոր և նոյնպէս, ինչպէս այն հին ժամանակներում, երգում է իր հրաշալի երգը: Եւ յաճախ գալիս են այնտեղ ճանապարհորդներ, լսում են երգի ներդաշնակ ու վեհ հնչիւնները և զարմացմամբ հարցնում՝ թէ ի՞նչպէս, ինչո՞ւ և ի՞նչ պատճառով է երգում քարը:

Բայց անցածը անցել է ու թաղել հեռաւոր դարերի ծոցերում. և ո՞չ որ ո՞չ մի բացատրութիւն չի կարող տալ:

52

496/12

5

9122 E 10 407.

«Ազգային գրադարան»

NL0317778

11.710